

Danske erhvervsinteresser og Grønlands nyordning 1950

Af Axel Kjær Sørensen

På grundlag af arkiver i Folketinget og centraladministrationen har universitetslektor Axel Kjær Sørensen undersøgt tilblivelsen af den nye økonomiske politik i Grønland fra 1950, hvorefter det blev muligt for privat dansk kapital at etablere sig i landet. Herunder har det særligt interesseret, i hvor høj grad det danske erhvervsliv selv pressede på for at komme til. Han har fundet, at det kun i ringe grad var tilfældet, og konkluderer, at det er rimeligere at tolke åbningen for den private kapital som en begrænset imødekommelse af danske fiskeriinteresser, fordi det kunne tjene udviklingsplanerne for Grønland, end at tolke disse som tilvejebragt for at imødekomme danske erhvervsinteresser.

Indledning

Det er hensigten i dette arbejde at følge, hvordan det gik til, at privat dansk erhvervsliv fik indpas i Grønland ved den nyordning, der blev gennemført ved Grønlandslovene i foråret 1950, og som ved en vældig kraftanstrengelse på alle områder skulle løfte det grønlandske samfund op på et niveau, der talte sammenligning med forholdene i Danmark. I hvilke sammenhænge og med hvilke begrundelser tanken om at inddrage privat dansk kapital i den opgave dukkede op eller med andre ord, hvem der ville opnå hvad, og hvordan resultatet blev i den betænkning¹, der dannede grundlag for lovene. Herved skulle det være muligt at vægte den rolle, forskellige interesser spillede for den endelige ordning, herunder hvor aktivt danske private interesser optrådte.

Kort fortalt indebar denne del af nyordningen, at KGH's handelsmonopol og landets afspærring blev ophævet og erstattet af en statslig forsyningspligt². Private blev tilskyndet til at drive erhverv i Grønland ved oprettelsen af en statslig erhvervslånefond, der kunne indskyde op til 50% af den samlede kapital i et foretagende. Den skulle råde bod på den

1. Grønlandskommissionens betænkning bd. 1-6, 1950.

2. Kongelige Grønlandske Handel oprettet 1776, fra 1912 underlagt Grønlands Styrelse, et direktorat fra 1933 under statsministeriet.

manglende kapitaldannelse blandt grønlanderne og dertil gøre det private danske erhvervsliv interesseret i at virke i Grønland. Fordelen for Grønland skulle bestå i tilførsel af teknisk og handelsmæssig sagkundskab, der havde en direkte økonomisk interesse i en stor produktion, hvilket igen ville give mulighed for en øget levestandard. Inddragelsen af dansk privat kapital skulle desuden være en læreproces for grønlanderne i moderne privat produktion³.

Udover at repetere disse officielle begrundelser har den hidtidige litteratur om denne periode i Grønlands historie kun sparsomt problematiseret spørgsmålet. Der er foreslået en politisk forklaring. Historikeren Niels Højlund har med en stille undren over at se en socialdemokratisk regering indføre privatkapitalisme i den indtil da statsdominerede grønlandske økonomi peget på Hans Hedtofts politiske temperament og hans parlamentariske situation som leder af en mindretalsregering⁴. Ræsonnementer om forholdene efter 1950 har givet to forskellige resultater om privatkapitalen. Arkitekten Jørgen Viemose har ud fra en teoretisk bestemmelse af den borgerlige stat deduceret, at »den danske kapitals ønske (krav) ... var den egentlige drivkraft bag aktiviteterne vedrørende Grønland efter Anden Verdenskrig«⁵, mens politologen Ove Johansen især ud fra det faktum, at der efter 1950 *ikke* kom nogen tilstrømning af dansk kapital til Grønland, har foreslået den forklaring, at det havde dansk kapital enten ikke behov for eller, at gevinstmulighederne i Grønland var for små⁶.

I nærværende arbejde skal metoden være for perioden 1945-50 at udrede, hvad forskellige aktører og grupper af aktører har bidraget med i debatten, idet man vel ikke kan tillægge nogen ønsker og krav, som de ikke har fremført. Noget andet er, at en given politik tænkeligt kan imødekomme uudtalte interesser, men at slutte fra indhold til hensigter uden noget spor af ord og handling i tilblivelsen går i hvert fald ud over, hvad der er konstaterbar historie.

De aktører, der i denne forbindelse kommer på tale, er grønlanderne, de danske embedsmænd i Grønland og Grønlands Styrelse i København.

3. Lov om Den Kgl. grønlandske Handel af 27. maj 1950.

Lov om en grønlandsk erhvervslånefond af 27. maj 1950.

Bemærkninger til lovforslag af ovenstående RTA 1949/50 sp. 5593f.

4. Niels Højlund: *Krise uden Alternativ*, 1972 s. 37.

5. Jørgen Viemose: *Dansk kolonipolitik i Grønland*, 1976 s. 86, dækker efter ordlyden vel også indførelsen af nyordningen.

6. Ove Johansen: *Om rammerne for studiet af den grønlandske udvikling siden 1945*. (Politica 1978 nr. 3 s. 130, 144).

Desuden er det danske politikere i regering og folketing og endelig danske erhvervsdrivende, der meldte en interesse i Grønland.

Den offentlige debat har været fulgt gennem den righoldige samling af avisudklip på Arktisk Institut, Charlottenlund, samt en systematisk afsøgning af tidsskrifter, hvor især Dansk Fiskeritidende og Vestjysk Fiskeritidende har været givende. Desuden har en række aviser været systematisk gennemgået for efteråret 1946. De politiske forhandlinger har været fulgt i landsrådets og rigsdagens offentliggjorte referater, samt takket været specielle tilladelser i Rigsdagens Grønlandsudvalgs arkiv og arkivet fra Grønlandskommissionen 1948-50. Den administrative behandling i Grønlands Styrelse har været fulgt i dens journalsager, der også har været anvendt for at opspore private henvendelser om erhverv i Grønland. Private interesser har desuden været eftersøgt i arkivet efter Vestjysk Fiskeriforening og »Det Grønlandske Fiskerikompagni A/S«, Esbjerg. Sluttelig har der i Hedtofts arkiv på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv været ting af interesse for denne undersøgelse. For venlig tilladelse takkes Folketingets præsidium, Ministeriet for Grønland, Danmarks Havfiskeriforening og direktør Tage Sørensen, Esbjerg.

Privat initiativ i Grønland før 1950

Adskillige gange siden liberalismens gennembrud, der vel forsigtigt kan sættes til slutningen af det 18. århundrede, har statsmonopolet i Grønland været oppe til diskussion. Trods få principielle tilhængere af et statsligt erhvervsliv, om nogen overhovedet, havde der indtil 2. verdenskrig altid været politisk flertal for i Grønlands tilfælde at gøre en undtagelse. Begrundelserne var hensynet til forsyningssikkerheden og frykten for, at statsunderskuddet ville blive det større, hvis private satte sig på de rentable dele af økonomien⁷. Senest var eneretten blevet fastslået i 1925: »Al handelsvirksomhed på Grønland skal have til formål at fremme den grønlandske befolknings økonomiske vilkår og er forbeholdt den danske stat under indenrigsministeriets ledelse. Dog skal der være adgang til fri handel mellem grønlænderne indbyrdes.«⁸

Dette monopol havde utilsigtet medført, at KGH ud over at sidde på handelen også drev alle produktionsvirksomheder (salterier, værksteder

7. P.P. Sveistrup: *Economic Principles of the Greenland Administration before 1947*, Kbh. 1949 (M.o.G. bd. 150,1).

8. Lov om Grønlands Styrelse af 18. april 1925, § 21.

m.v.). Privat virksomhed var i hovedsagen at fange fisken og sælen samt opdrætte fårene, og det var i al væsentlighed forbeholdt grønlænderne⁹. Der var dog nogle få selvstændige grønlandske håndværkere, muliggjort ved en øget privat købekraft fra et stigende fiskeri fra midten af 1920'erne. Fra tid til anden var det også lykkedes danske erhvervsdrivende at få foden indenfor. I 1830'erne var der et mislykket forsøg på at få privat dansk fiskeri og hvalfangst i gang¹⁰. Bedre held havde selskabet bag kryolitminen i Ivigtut, hvor der siden 1856 havde været udvinding, fra 1940 dog med halv statslig deltagelse. Med den tætte kontrol, staten havde med dette selskab, var det ikke nogen trussel mod den generelle politik, ligesom det ikke var konkurrent til noget grønlandsk erhverv.

Anderledes lå det med færøfiskeriet ved Grønland. Det var begyndt i slutningen af 1920'erne og havde efterhånden fået adgang til i alt 4 isole-rede havne, drevet af Grønlands Styrelse, og lov til på visse strækninger at fiske helt ind til de yderste skær og på dele heraf endog helt ind til fastlandet. Som kryolitminen var færøfiskeriet en økonomisk enklave, idet ingen grønlændere var beskæftiget ved det, og det var færingerne forbudt at søge samkvem med den grønlandske befolkning. Men færingerne var konkurrenter til det grønlandske fiskeri, som netop i 1920'erne havde taget fart. Selv om grønlændernes fiskeri foregik tæt ved land fra små både, var de gennem deres valgte landsråd yderst kritiske mod de indrømmelser, færingerne fik ved Grønland. Grønlands Styrelse ydede da også et sejt modspil mod udvidelserne, dels som forsvarer af grønlændernes interesser og dels på grund af den trussel, færingerne udgjorde mod den etablerede afspærringspolitik¹¹.

Inden for fåreavl (startet omkring 1. verdenskrig) havde fremmede også banket på døren. Ved regulativ af 20. marts 1929 var der blevet åbnet mulighed for, at danske fåreavlere kunne nedsætte sig og virke som foregangsmænd for grønlænderne, men ingen havde udnyttet det, formentlig fordi grønlænderne var imod og Styrelsen meget tøvende¹².

Krigen 1940-45 betød ingen ændringer heri, bortset fra at færingerne efter 1940 ikke fiskede ved Grønland.

9. Lov om fangst, fiskeri og jagt i de grønlandske farvande m.v. af 1. april 1925.

10. P.P. Sveistrup og Sune Dalgaard: Det danske styre af Grønland 1825-50. (M.o.G. bd. 145,1) Kbh. 1945 s. 232-48.

11. Styrelsens manøvrer er fremstillet i: Søren Spanner: Færøfiskeriet ved Grønland i 1920'erne (utrykt speciale ved Historisk Institut, Aarhus Universitet, 1982).

12. Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. årh., 1983 s. 74.

Udspil fra grønlandsk side

I Grønland var der efter krigen stærke forventninger om en ny dansk grønlandspolitik. Det gjaldt især bevarelse og udvidelse af det centralstyre fra Godthåb, som afbrydelsen med København havde nødvendiggjort, men det gjaldt bl.a. også en hjælp til udbygning af fiskeriet, som da tegnede sig som landets fremtid. Grønlandernes torskefiskeri var steget støt fra 5-9 tusind tons i 1930'erne til 14 tusind tons under krigen¹³, og der var gode ekspansionsmuligheder, idet nordmænd, færinger, portugisere, englændere og franskmænd før krigen uden for 3-mile grænsen tilsammen havde fanget 10 gange så meget som grønlænderne¹⁴.

Tanken om at tilkalde fremmede til ophjælpning af fiskeriet havde for grønlænderne fra første færd en klar begrundelse. Det var, for at grønlænderne kunne lære at fiske fra større både. Sådan siges det hos Nikolaj Rosing, landsrådsmedlem og udstedsbestyrer i Kangâtsiaq i Grønlandsposten 1. juli 1945, hvor han stillede forslag om at lukke lidt mere op for Grønland, men kun »for danske og dermed også for færinger«. Rosing fandt, at udviklingen nu gik for langsomt, og han forestillede sig, at det kunne blive til gavn for hele Grønland, om unge grønlandere kom om bord i færøske fartøjer på lige fod, måske også tog med til Færøerne for at lære mere¹⁵. Der var ingen speciel argumentation hos Rosing om privat initiativ, men sammenhængen gør det klart, at han ikke forestillede sig færingerne som statsansatte læremestre. Rosings artikel var ment som en forberedelse af jordbunden for et lignende forslag på landsrådsmødet senere på sommeren¹⁶. Landsrådene var rådgivende organer i forhold til Grønlands Styrelse og den danske regering. De kunne også selv stille forslag. Hidtil havde de været enige i afspærrings- og monopolpolitikken, så deres positive stillingtagen var af politiske grunde formentlig nødvendig for en ændring af den.

Hos danske i Grønland syntes der at være klangbund for Rosings tanker, men med en mere direkte påkaldelse af privat initiativ på flere erhvervsområder og en direkte undsigelse af embedsmændenes evner til at være foregangsmænd i erhvervsvirksomhed. Således skrev Grønlandspostens redaktør, den danske zoolog Chr. Vibe i augustnummeret, at embedsmænd var lidet egnede til at opdrage grønlænderne til modenhed

13. Mattox: tabel 30a. Appendix s. 31.

14. G-50, bd. 5, I s. 109.

15. Grønlandsposten 1. juli 1945 s. 149f: Forslag om at give danske adgang til Grønland.

16. Ole Vinding: Grønland 1945, Kbh. 1946 s. 19.

og selvstændighed, jævnbyrdighed og ligeberettigelse. Derfor efterlyste han »private, initiativrige mænd, der på nybyggervis slår sig ned i landet«, for at de på lige fod med grønlænderne kunne vise dem, hvad »selvstændige, hvide« mennesker kunne få ud af det. Det skulle grønlænderne så tage ved lære af. Trods den ubeskedne antagelse om »selvstændige, hvide« menneskers formåen var formålet med deres indpas i Grønland ubetvivlelig at være til gavn for grønlænderne.

Det var ikke uvæsentligt for grønlændere, at danske i landet støttede deres tanker. Dels kunne der derfra lånes autoritet over for tvivlende landsmænd, og dels kunne de i Danmark optræde som sagkundskab, hvis det blev nødvendigt at bearbejde opinionen dér. Vibes argumentation syntes da også at være henvendt til danske. Han pegede nemlig videre på, at først ved en bosættelse kunne danske for alvor føle Grønland som en del af Danmark, og at den grønlandske ungdom stillede meget store forhåbninger til Danmark. Hvis de blev skuffet, »vil vi komme til at betale tusindfold frem i tiden«. Appellen til en dansk frygt for at miste Grønland var tydelig.

Det skulle vise sig, at både Rosing og Vibe havde været for tidligt ude. Skønt Rosing igen og igen understregede læreaspektet, da han den 1. september 1945 forelagde sit forslag i landsrådet, var den gamle mistro til færingerne stadig fremherskende. Kun 3 af det samlede landsråds 23 medlemmer kunne til en vis grad gå med på hans tanker, mens 5 var imod. Resten forholdt sig tavse, og formanden, konstitueret landsfoged C.F. Simony, undrede sig over de nye toner i afspærringspolitikken. Noget beslutning kom det ikke til. De faldne udtalelser skulle blot sendes til ministeriet¹⁷.

Det grønlandske udspil var således løbet ud i sandet. Det kunne ikke bære gennem landsrådet. Men problematikken var rejst, og det på grønlandsk initiativ.

Derimod var der fuld tilslutning til andre ændringer. Enstemmigt vedtog landsrådet at ønske sig bibeholdelse af centralledelsen i Grønland med én landsfoged og ét landsråd, udstyret med større myndighed. Endvidere at ønske sig større ligestilling med danskerne i Grønland og en fast repræsentation i Rigsdagens Grønlandsudvalg¹⁸. Disse ting blev en delegation fra landsrådet inviteret til Danmark for at drøfte.

17. LR-45 pkt. 6.

18. LR-45 s. 128-30.

Holdninger i Danmark

I Danmark var Grønlands Styrelse det organ, hvorigennem grønlandske ønsker, herunder landsrådets, normalt blev kanaliseret ind i den danske politik. Ikke alene var Styrelsen den centrale administration for Grønland, men under de herskende afspærringsregler var den også, bortset fra kirkeministeriet i visse åndelige sager, det eneste sted, hvor ansvarlig sagkundskab kunne hentes her i landet. Det gav den en central indflydelse på den danske grønlandspolitik. Styrelsen var naturligvis forpligtet af den gældende lovgivning, men herudover syntes dens direktør, Knud Oldendow, at omfatte den hidtidige politik med megen veneration. Den var karakteriseret af at fremme en forsigtig, langsom udvikling i Grønland, begrundet i hensyntagen til grønlændernes forudsætninger og til den danske statskasse, idet 1925-loven sigtede på et balanceret grønlandsk regnskab¹⁹.

I 1945 var ledelsen i København indstillet på at fortsætte ad de samme linier som før krigen, men fra embedsmændene fra Grønland kom der nye toner. Eske Brun, der var enlandsfoged i Grønland 1941-45, blev en central figur i denne opposition. Allerede i sin rapport til Styrelsen i maj 1945 pegede han på, at der under krigen var gjort mange erfaringer, der kunne føre til nye fremskridt, og at »det grønlandske folks syn på verden har gennemløbet en udvikling, som det ikke lader sig gøre at se bort fra«²⁰. Hjemkommen til København i slutningen af juli 1945 skrev han på statsministerens opfordring et memorandum om opgaverne i Grønland²¹, hvori han satte spørgsmålstejn ved det absolutte monopol. Der kunne nok blive plads til privat initiativ, og der kunne også godt skabes en friere adgang til turistbesøg, mente han. Dog blev en langsom udvikling tilrådet. Intet i memorandumet tyder på, at der var tænkt på dansk privat initiativ. Men med den landsfaderlige position, Eske Brun havde haft i Grønland under krigen og den hyldet, der blev ham til del efter hjemkomsten²², kunne hans overvejelser om en forsigtig lempning af monopol og afspærring komme til at spille en rolle.

Så meget desto mere som den abortive debat i landsrådet om Nikolaj Rosings forslag syntes at have gjort indtryk på Bruns afløser i Godthåb, C.F. Simony, der fandt, at forhandlingerne gav udtryk for »et formentlig

19. Lov om Grønlands Styrelse af 18. april 1925 § 3. Oldendows holdning fremgår af: Knud Oldendow: *Tilstandene i Grønland 1946*, især s. 22ff.

20. Rapport af 12. maj 1945 Grludv. arkiv.

21. Grl.St. j.nr. 10.363/45 memorandum af 21/9 1945.

22. If. dagspresen f.eks. Ekstrabladet 31/7 og 1/8 og Socialdemokraten 2/8 1945.

stadig tiltagende ønske om, at der ved konkurrence med europæere, der arbejder på lige fod med befolkningen, gives den grønlandske ungdom adgang til friske impulser udefra«. Derfor henstillede han, at »eventuelle fremtidige andragender om ret til at arbejde heroppe som privat erhvervsdrivende må blive underkastet ministeriets velvillige overvejelse«²³.

En anden og mere defensiv linie over for ændringer overhovedet karakteriserede direktør Oldendows handlinger. Over for statsministeren tilrådede han allerede i juli at underkaste de ønsker og forventninger, der eksisterede i Grønland, en nøjere prøvelse i Grønlandsudvalget med deltagelse af en landsrådsdelegation og Grønlands Styrelse²⁴. Det accepterede både udvalget og statsministeren²⁵. Oldendows bekymring var ikke specielt privat erhverv i Grønland, men mere generelt rettet mod »ethvert forsøg på splittelse, på skabelse af separatisme«, der skulle »haves for øje med den største opmærksomhed«, som han skrev til statsministeren i juli. Helt afvisende over for privat erhverv i Grønland var han dog ikke. I efteråret 1945 antydede han forsigtigt, at en vis åbning af landet kunne overvejes²⁶.

Rigsdagens Grønlandsudvalg var et permanent udvalg, der ifølge 1925-lovens § 7 skulle afgive betænkning i alle sager af almindelig betydning for Grønlands hele stilling, samt modtage beretninger fra ministeriet om forholdene i Grønland. Dertil kunne det få udkast til budgetter, anordninger m.v. forelagt til erklæring. Formålet var tydeligvis at sikre Rigsdagens partier et vist indseende med grønlandsadministrationen, men udvalget kunne jo også bruges den anden vej rundt til at sikre sig partiernes opbakning af den førte politik. I modsætning til forgængeren Jens Daugaard-Jensen var det lykkedes Oldendow at få et godt forhold til udvalget ved at orientere det meget tættere end tidligere. I sine drøftelser sommer og efterår 1945 var udvalget lidet konkret med hensyn til, hvad drøftelserne med grønlænderne skulle munde ud i. Dog var det ikke meget for tanken om en centralisering af styret i Grønland, da det kunne være begyndelsen til en grønlandsk separatisme²⁷.

23. Grl.St. j.nr. 10.578/45 indber. af 13/10 1945.

24. Memorandum til statsministeren af 27/7 1945. Indsat i Grønlandsudvalgets protokol 1942-45 bagest.

25. Udvalgets accept i møde 16/8 1945. Statsministerens accept omtalt i Grl.St. j.nr. 10.574/45 telegram Oldendow til Magnus Jensen, Godthåb (1/9 1945?).

26. »Men i øvrigt anser jeg det ikke for utænkeligt, at vi snart i forbindelse med statsmonopolet kunne finde mulighed for en vis fri virksomhed i landet. Hidtil har grønlænderne imidlertid ikke ønsket det«. Interview i Berlingske Tidende 4/10 1945.

27. Møderef. 16/8 1945. J.S. Vanggaards brev til udvalget 28/8 1945, bilagt protokollen.

Der var altså ikke i de officielle grønlandspolitiske organer nogen overvejelser om en radikal ændring af kursen i sommeren 1945, og slet ikke om dansk privat kapital skulle have en opgave i Grønland.

Den offentlige debat om Grønlands fremtid var i 1945 temmelig sparsom. Kun nogle få af de hjemvendte danske ytrede sig herom. Mest markant læge Axel G. Beck, der i august ikke alene mente, at der var god brug for danske inden for det grønlandske fiskeri, fåreavl og hvalfangst, men også, at »de mere fremsynede grønlændere er for et samarbejde mellem danske og grønlandske fiskere«. Senere i december gav han udtryk for, at det måtte være på tide »at lukke op« for danske og færøske fiskerflåder, så fiskeriet kunne blive til større indtægt for Grønland og Danmark²⁸. Et sådant sideblik til dansk økonomi var sjældent hos danske i Grønland. Mere repræsentativ var Gudmundur Thorlaksson, der blot foreslog lempelser i afspærringen, så grønlænderne kunne få flere impulser udefra²⁹. Til gengæld var hensynet til dansk økonomi eneste begrundelse, da en forhenværende grønlandsfarer, pelsavler Chr. Havmøller, på pelsavlernes generalforsamling den 5. okt. 1945 stillede forslag om at sende hundredevis af unge pelsavlere til Grønland, idet han udmaledede de vældige muligheder for pelsdyravl og fiskeri. Dansk Pelsdyravlerforening sendte senere på måneden forslaget videre til Grønlands Styrelse med en høflig anmodning om at vurdere »betimeligheden og om muligt tage spørgsmålet op til realisation«. Inden Styrelsen fik svaret hen i december, var Havmøller gået videre i pressen og havde opstillet planer for en storstilet industrialisering af fiskeri og pelsavl i Grønland, i Danmarks og det grønlandske folks interesse, hævdede han. Styrelsens svar var koldt og afvisende over for »hr. Havmøllers drømmebilleder«³⁰.

Ingen af disse offentlige synspunkter fandt politisk tilslutning. I anden forbindelse havde Grønlandsudvalget noteret sig, at »der fra visse sider arbejdedes på at få nedsat en særlig kommission« til at forhandle med grønlænderne, hvad det ikke brød sig om³¹. Offentligt sagde partierne

28. Information 3/8 1945; artikel i B.T 10/12 1945. Beck virkede 6 år i Thule og Egedesminde. Sine oplevelser i Grønland har han beskrevet i: Nakorsak, læge på indlandsisen, Kbh. 1946.

29. Interview i Fyns Tidende 21/9 1945. Thorlaksson, der var islænding og cand.mag. i naturfag, havde virket som seminarilærer i Godthåb 1942-45, da Thule-Ellesmere-ekspeditionen var strandet i Grønland på grund af krigen.

30. Grl.St. jr.nr. 11.310/45: Havmøllers forslag 5/10, brev til Grl.St. fra Dansk Pelsavlerforening 25/10, Styrelsens svar 15/12 1945. Aarhus Amtstidende 5/10, 10/10, 22/11. Jyllandsposten 5/10, 28/10 1945.

31. Møderef. 29/11 1945. Kommissionsønsket blev senere massivt fremsat af danske i grønlandstjenesten.

ikke noget. Kun Dansk Samling, der ikke var repræsenteret i udvalget, gav ved 1. behandlingen af finansloven ønsket om centralstyre i Grønland sin støtte og ønskede en kommission nedsat til at se på spørgsmålet³².

De dansk-grønlandske forhandlinger i 1946

Den grønlandske delegation ankom til København kort før jul 1945, og som man kunne forvente efter landsrådsmødet var der ikke nogen antydning af hjælp fra dansk og færøsk fiskeri i deres udtalelser til pressen. Der skulle være søgående fiskeri på andelsbasis, men Grønland skulle ikke åbnes, udtalte de³³. Denne holdning blev yderligere cementeret, da de i drøftelserne med Rigsdagens Grønlandsudvalg blev stillet over for færøske og islandske bestræbelser for at komme til at fiske ved Grønland. En færøsk delegation, der repræsenterede A/S Dansk-Færøsk-Kompagni, stiftet december 1945 af færinger³⁴, fik foretræde for udvalget for at vinde støtte til, at staten skulle udbygge de hidtil åbnede havne med offentlige anlæg. Så ville de selv stille en fiskeindustri på benene »i venskabeligt samarbejde med grønlandske fiskere og eventuelt danske, som søger erhverv på Grønland«. Da den færøske delegation på forespørgsel oplyste, at der ikke skulle være færøsk bosættelse »– i hvert fald (ikke) til at begynde med –«, var grønlændernes mistænksomhed nok allerede vakt, men da tilmed Halfdan Hendriksen (kons.) gjorde opmærksom på, at islændingene også stillede krav om fiskestationer på den grønlandske vestkyst, og at det ville være vanskeligt at nægte dem, hvad man gav færingerne, måtte grønlænderne være rystet over perspektivet³⁵. Halfdan Hendriksen deltog i de dansk-islandske drøftelser om ordningen af ophævelsen af det dansk-islandske forbund. Herfra var han bekendt med, at der fra islandsk side var stillet i udsigt, at et fortsat færøsk fiskeri ved Island kunne kompenseres ved islandsk deltagelse i grønlandsfiskeriet. Det blev ikke til noget, dels fordi danskerne afviste, og dels fordi sagen ikke var så vigtig for islændingene³⁶. De havde jo fisk nok hjemme. Grønlændernes reaktion i udvalget var en prompte afvisning af nogen

32. RTFF 1945/46 30/11-45 sp. 607.

33. F.eks. Berl. Tidende 21/12 1945.

34. Grl.St. jr.nr. 10.076/46. Stiftelsesoverenskomst og brev til Styrelsen 12/12 1945.

35. Møderef. 13/3 1946.

36. Grl.St. jr.nr. 10.008/46: O.C. Mohrs indberetning 27/9 1945. F. Hvass' notat 10/10 1946. Ph. Rosendahls notat 11/9 1946.

udvidelser til færingerne. Direktør Oldendow havde næppe behøvet at minde om landsrådenes hidtidige modstand. »Grønland for grønlænderne«, svarede Fr. Lynge, handelsleder i Qutdligssat. Der skulle først og fremmest være et dansk-grønlandsk samarbejde, mente han³⁷.

Med denne oplevelse in mente var det kun venteligt, at grønlænderne også tog afstand fra ophævelse, da monopol- og afspærringsbestemmelserne senere var på dagsordenen. Ingen i den grønlandske delegation talte for andet end tilståelse af bosætningsret til visse i grønlandsarbejdet veltjente danske og for adgang til turistbesøg. De danske politikere ville i det spørgsmål helt lade grønlænderne bestemme³⁸.

Den offentlige debat under forhandlingerne

Mens grønlænderne forhandlede i København det første halvår af 1946, kom der kun få nye deltagere i debatten. Landsforeningen »Luk Grønland op«, dannet 1927, slog til lyd for sit gamle og ofte fremførte krav om fri adgang til at drive erhverv i Grønland. Den udnyttede uroen på Færøerne ved at kæde de færøske løsrivelseskrav sammen med afvisningen af færinger i Grønlands indre farvande³⁹.

Ellers var det de hidtidige debattører, der uddybede deres synspunkter. På dreven politikervis fik den grønlandske delegationsleder, Gerhard Egede, fortalt offentligheden, at man på den ene side ikke ønskede monopolet ophævet nu, men når det forhåbentligt snart kunne ske, ville man på den anden side være glade for danske fiskere i Grønland, så grønlænderne kunne lære af dem⁴⁰. Gudmundur Thorlaksson gjorde i en dobbelt-kronik i Information omhyggeligt rede for, hvad der skulle til. Det grønlandske fiskeri skulle udsættes for konkurrence fra danske, færinger og islændinge, så grønlænderne kunne lære ny teknik. Det kunne Grønlands Styrelse ikke lære dem, for dens fastlønnede folk kunne ikke forventes at udvise det vovemod, der skulle til (28/3 46). Styrelsen skulle simpelthen gøres overflødig, og Thorlaksson mente nok, at grønlænderne kunne udstå prøvelsen, som islændingene i sin tid havde vist sig i stand til det. Han mente det dog »sandsynligt, at den ringeste del af befolkningen, som

37. Møderet. 13/3 1946.

38. Møderet. 20/3 1946.

39. Aarhus Amtstidende 25/1 1946. Om Færøforhandlingerne i øvrigt, se Kirsten Harder: De dansk-færøske forhold 1945-48, Odense 1979.

40. Grønlandsposten 1/3 1946 s. 35-38; Vestkysten 3/6 1946.

nu lever på Grønlands Styrelses barmhjertighed, går med i købet», men det skete jo overalt under industrikulturens fremmarch, mente han (29/3 46). Den fremmede konkurrence var således ikke et mål i sig selv, men et middel til at fremme den grønlandske økonomi, selv om det kunne få sine interne omkostninger.

Eske Brun begyndte så småt i løbet af 1946 at deltage i den offentlige debat. Skønt han havde forestået administrationen af Grønland under krigen, var han kun i beskedent omfang blevet inddraget i forhandlingerne i 1946, og slet ikke om den økonomiske politik⁴¹. Måske derfor gjorde han offentligheden bekendt med sine tanker herom i en tidsskriftartikel i maj. Deri stillede han spørgsmålstejn såvel ved det absolutte monopol som ved den absolutte frigivelse. Ydermere antydede han forsigtigt, at monopolets bortfald kunne blive påtvunget udefra, og at man derfor måtte ruste sig til en sådan situation⁴². Brun specificerede aldrig denne ydre trussel, men med de uafklarede storpolitiske forhold og den optrækkende konflikt mellem stormagterne in mente, kunne enhver jo tænke sit.

Betænkningen af 1946 og debatten om den

Det udvalgsarbejde, som den grønlandske delegation havde deltaget i, munded ud i en betænkning, der blev offentliggjort den 12. juni 1946. Den indeholdt en række reformer og forslag til udbygning af Grønland inden for en økonomisk ramme, der sprængte den hidtidige balancepolitik, men ikke noget, der åbnede op for Grønland. Fuldt korrekt gengav den, at grønlænderne ikke ønskede nogen ophævelse af monopol og afspærring⁴³. Dog stillede Rigsdagens Grønlandsudvalg sig velvillig over for grønlændernes ønske om adgang til bosættelse i Grønland for danske, der var født dér eller på anden måde var knyttet til landet⁴⁴. Udtrykkeligt anførtes det, at grønlænderne havde frabedt sig udvidelser i færingernes

41. Deltog iflg. protokollen kun 30/1 og 1/2 1946. Han deltog dog fuldt ud i de lønforhandlinger, Styrelsen sideløbende førte med den grønlandske delegation (mødeliste i j.nr. 10574/1945).

42. Fremtiden nr. 8, maj 1946 s. 26-29.

43. B-46 s. 18. Det var som vist foran hverken Rigsdagens Grønlandsudvalg eller direktør Oldendow, der havde insisteret på bibeholdelse, selv om direktørens adfærd i forhandlingerne klart viste ham som modstander af ophævelse. En anden opfattelse se Højlund s. 24.

44. B-46 s. 19.

fiskerirettigheder ved Grønland, og at islændingene i fremtiden måtte betragtes som fremmede fiskere. Heller ikke kunne udvalget anbefale, at den siden 1929 eksisterende hjemmel til at sende danske fåreavlere til Grønland som foregangsmænd blev udnyttet⁴⁵. Da færingeres rettigheder hvilede på deres danske statsborgerskab, måtte der pr. implikation også være lukket af for dansk fiskeri.

Når muligheden for privat dansk virksomhed i Grønland ikke slog igennem i 1946-forhandlingerne, skal det nok ses på baggrund af, at ønskerne herom var spredt og diffust formuleret, og at hverken landsråd eller den grønlandske delegation gjorde dem til sine. Forestillinger om uanede rigdomme i Grønland, når blot de rette folk kom til, som Havmøllers i 1945, blev i hvert fald i det 20. århundrede Grønlands Styrelse ofte konfronteret med. Dem kunne de roligt arkivere under fantastier, for ingen betydende kredse i Danmark havde forlangt adgang til Grønland. Først og fremmest havde det danske erhvervsliv forholdt sig tavs.

Betænkningen blev modtaget med næsten enstemmig tilfredshed i pressen. Den dansk-grønlandske enighed syntes at have gjort indtryk. Alle aviser fremhævede det. Alene i Information var der bitre bemærkninger. I foromtalen den 31. maj kunne avisen ikke forlige sig med den fortsatte afspærring og udsigten til en uændret økonomisk politik i Grønland, og skønt man den 13. juni egentlig var tilfreds med de bebudede reformer, blev der tvivlet stærkt på, om Grønlands Styrelse havde evne og vilje til at gennemføre dem. En artikel den 4. juni under erhvervsstoffet var ret enestående ved utilsløret at påkalde danske erhvervsinteresser for at bryde det, avisen kaldte reservatspolitikken, og undre sig over, at erhvervslivet ikke havde ladet høre fra sig. Der måtte være muligheder for en omfattende grønlandsk konserves- og nedfrysningsindustri og givetvis også pelsavl, hed det som et ekko fra Havmøllers kampagne i 1945. Disse muligheder havde Danmark ikke råd til at formene erhvervslivet adgang til, men der var alligevel ikke »taget det fjerneste hensyn til disse vigtige danske interesser«.

Den undren over erhvervslivets tavshed, som her kom til udtryk, er et stærkt indicium for, at ingen danske erhvervsinteresser på dette tidspunkt var på færde i forhold til Grønland.

Landsrådene, der holdt fællesmøde fra 2.-22. juli 1946, fik betænkningen forelagt af direktør Oldendow, der lovede, at de enkelte punkter, hvor landsrådene var ønsket hørt, ville blive udarbejdet af Styrelsen og

45. B-46 s. 23-25.

senere sendt til behandling i Grønland⁴⁶. Men helt så længe blev der nu ikke ventet. I slutningen af samlingen forelagde formanden, kst. landsfoged C.F. Simony, uden for dagsordenen en række af punkterne, herunder spørgsmålet om lempelser i afspærringen⁴⁷. Og nu blev der i modsætning til 1946 taget stilling. Fortsat ønskede man ikke landet åbnet for fremmede endnu, men man ønskede en begrænset adgang for unge danske for at skabe et inciterende og ansporende befolkningselement. Det væsentlige skulle være deres faglige egnethed i fiskeri og fåreavl og ikke, som 1946-betænkningen havde det, om de var født i landet eller havde anden tilknytning til Grønland. Endvidere skulle sådanne foregangsmænd virke »på samme vilkår, som de der bydes den grønlandske befolkning«, hed det⁴⁸. Det var i alt væsentligt Rosings forslag fra 1945, der her blev vedtaget. I sin fremsendelse af vedtagelsen understregede Simony, som i 1945, det værdifulde i, at grønlænderne ved en sådan bosættelse kunne lære betydningen af privat initiativ og energi⁴⁹. Men 1946-betænkningen havde jo udtrykt den diametralt modsatte holdning. Styrelsen valgte at følge landsrådet. Den meddelte året efter, at landsrådets udtalelser ville blive taget i agt ved behandlingen af ansøgninger fra danske om bosættelse i Grønland⁵⁰. Netop da havde Styrelsen en ansøgning fra januar 1946 om adgang til fåreavl til behandling, som den troede først at måtte afvise efter 1946-betænkningens bestemmelser, men nu fremsendte til landsrådet i 1947, hvor den fik en velvillig behandling. Ansøgeren havde dog tabt interessen, da han i december 1947 endelig fik tilladelsen⁵¹. En anden sag lod Styrelsen fuldt bevidst løbe ud i sandet. Det var en dansk-amerikaner, der ville etablere sig som landbruger med grønlandsk arbejdskraft⁵².

Flere henvendelser var der ikke i 1946, men hjemvendte danske embedsmænd vedblev at give udtryk for, at privat dansk erhvervsliv havde en opdragerrolle i Grønland. Således Chr. Vibe, der i en kritik af 1946-betænkningen var uforstående over for angsten for en konkurrence med et frit dansk erhvervsliv på lige vilkår med grønlænderne⁵³. Og Finn Gad,

46. LR-46 s. 613.

47. Punkter uden for dagsordenen var almindelige ved landsrådsmøder. Det var punkter, der opstod i løbet af samlingen, og de fungerede trods deres navn som en tillægsgagsorden. LR-46 s. 695.

48. Resolution vedtaget 19. juli med 20 ud af 23 stemmer. LR-46 s. 697.

49. Grl.St. j.nr. 10.585/46 indber. af 14/11 1946.

50. Skrivelse af 14/5 1947. Trykt i LR-47 s. 725.

51. Grl.St. j.nr. 10.696/46.

52. Grl.St. j.nr. 6045/46.

53. Grønlandsposten 16/8 1946.

seminarielærer i Grønland 1937-45, tog tvivlende til efterretning, at grønlanderne stadig gik ind for det lukkede lands princip, så »det begrænsede, skarpt kontrollerede private initiativ, som så mange af os ser som en faktor, der vil kunne bringe det grønlandske samfund frem til sundere forhold«, slet ikke var blevet behandlet i betænkningen⁵⁴.

Vibe og Gad kunne ikke vide, at landsrådet allerede havde bevæget sig lidt, for forhandlingerne var endnu ikke offentliggjort. Deres kritik var fremført for at bearbejde den offentlige opinion i Danmark. »Det gjaldt om at vække det danske folks interesse for de grønlandske spørgsmål«, som Gad udtrykte det. Og deres indvendinger kunne nok indeholde kimen til ændringer, fordi de kom fra folk med et særligt kendskab til området. Men de kunne kun slå igennem ved at påvirke en større offentlighed, nu da myndighederne havde lagt linien for de kommende år.

Hjælp til at råbe myndighederne op fik de dansk-grønlandske kritikere i efteråret 1946. En 9-mands pressedelegation havde i eftersommeren 1946 berejst Grønland, og artiklerne derfra gav genlyd. De var foruroliget af den stadige amerikanske tilstedeværelse på baserne og holdt den grønlandske hverdag med dens fattigdom, sygdom, forældede erhvervsliv og trøstesløshed op mod myternes Grønland som de glade smils boplads. Det saneringsmodne, overfyldte sygehus i Julianehåb havde chokeret journalisterne, og de forlangte alle en kraftig øget indsats på sundhedsområdet. Kvinde- og børnearbejdet i havnene fik mange af dem til at slå til lyd for moderne havne med kajer og kraner, men til udbygning af erhvervslivet kom kun nogle enkelte en passant ind på at påkalde privat dansk initiativ. Generelt var det én stor anklage mod Grønlands Styrelse for forsømmelighed. En lang række aviser tog på lederplads problemet op. »Magter vi ikke opgaven, mister vi vor ret på de nordlige breddegrader«, hed det i Information den 25. oktober⁵⁵.

54. Kronik i Information 15/10 1946.

55. De 9's artikler er fundet i deres respektive aviser: Sydsjællands Venstreblad, Viborg Stifts Folkeblad, Aarhus Stiftstidende, Fyns Socialdemokrat, Social-Demokraten, Politiken, Land og Folk, Berlingske Tidende, og Nationaltidende. Desuden er B.T., Ekstrabladet, Information og København systematisk gennemgået for oktober kvartal 1946. Efter fælles overenskomst begyndte artiklerne den 16. oktober. De ebbede ud ved årsskiftet.

Det private danske initiativ som læremester nævnt af N. Barfoed, Berlingske Tidende 18/10 1946, og helt generelt af Johannes Lindskov-Larsen i Politiken 26/11 1946. Privat initiativ i almindelighed efterlyst af Steen Albrechtsen i Nationaltidende den 26/10 1946.

Højlund har en gennemgang af kampagnen s. 27-33, der med rette hefter sig ved den dominerende udenrigspolitiske ængstelse hos hovedstadsbladene.

Pressekampagnen foranledigede bekymrede spørgsmål fra De Konervative og Dansk Samling til regeringen under finanslovsdebatten. Statsminister Knud Kristensen besvarede dem ved at love betænkningens program ført ud i livet i den udstrækning, der var penge og materialer til det⁵⁶.

Presserøret syntes også at have sat nyt mod i kritikerne inden for Grønlands Styrelse. I hvert fald blev der den 12. december og 16. januar arrangeret debataftener i Det Grønlandske Selskab om betænkningen. (Årsskriftet 1947 er helt helliget disse to møder. En forklaring på den sene mødeaktivitet i forhold til betænkningens offentliggørelse den 12. juni kunne være, at den først forelå i trykt form i midten af oktober.) I diskussionsdeltagernes indvendinger mod betænkningens utilstrækkelighed var der kun få bemærkninger om det private initiativ. Man skulle have givet »et begrænset antal velegnede og velanbefalede danske, der måtte ønske at prøve at skabe sig et erhverv i Grønland, adgang hertil«, mente redaktør Kr. Lyng som et ekko fra landsrådsmødet om sommeren⁵⁷. Læge H. Bisgaard-Frantzen, der havde gjort krigstiden med i Grønland, kunne også tænke sig en gradvis lettelse af monopolsystemet, så befolkningen kunne få »større udvikling, muligheder og ansvar«, f.eks. sådan, at nogle af håndværkserhvervene kunne være privat drevne⁵⁸. Og Eske Brun fandt, at den største opgave måtte være at »opstille et nyt system, som, uden at forudsætte den hermetiske tillukning som en nødvendighed, så dog løfter det grønlandske økonomiske liv ... op på et stade, som vi tør forsvare.«⁵⁹

I disse få bemærkninger lå der ikke noget nyt i forhold til hidtidige indlæg, men bestræbelserne for at få en eller anden ændring igennem var nu forbedret, idet Eske Brun havde accepteret en stilling som vicedirektør i Styrelsen fra 1. jan. 1947. Derved blev reformviljen placeret på højeste plan i Styrelsen. Sit indlæg på mødet sluttede Brun med at erklære betænkningen et arbejdsprogram for det gamle Grønland. Man skulle også straks gå i gang med »at udfinde de principper, hvorefter det nye Grønland skal skabes«⁶⁰.

Chancerne for en ny grønlandspolitik med et mere liberalt indhold blev

56. RT FF 1946/47: Christmas Møller 23/10 sp. 164; Paul Holt 24/10 sp. 234; Knud Kristensen 30/10 sp. 339; Christmas Møller 4/12 sp. 1402; Paul Holt 5/12 sp. 1448.

57. GAS 1947 s. 20. Lyng sad i landsrådet 1923-25, 1933-43.

58. Samme s. 37.

59. Samme s. 58.

60. Samme s. 61.

yderligere forbedret, da kredse med direkte personlig økonomisk interesse for en åbning gik ind i debatten omkring årsskiftet 1946/47. Velsagtens stimuleret af pressekampagnens tale om de forsømte muligheder i Grønland udtalte en foregangsmand i dansk fiskeri, Chr. Venø, Esbjerg, til Vestkysten 4. december 1946, at han nok kunne tænke sig at fiske ved Grønland, når forbudet mod anløb af havnene blev ophævet. Der var jo fisk nok deroppe, og Vesterhavsfiskeriet kunne få en kærkommen aflastning, hvis de største kuttere gik til Grønland, mente han.

De danske fiskeriinteresser

Venøs appetit på de nordlige farvande havde sin baggrund i den situation, dansk fiskeri stod i. Under krigen havde det forøget sin fangst fra o. 90 mio. kg i midten af 30'erne til det dobbelte. Det kunne lade sig gøre, fordi fiskerflåden under 30'ernes kvoteringer ikke havde været fuldt udnyttet, og fordi de gode penge fiskerne tjente under krigen var blevet investeret i en udvidelse af flåden. Der var blevet ca. 100 kuttere flere i 5-15 BRT klassen og ca. 200 flere i klassen mellem 15-50 BRT. Alt i alt en forøgelse af kapaciteten med ca. 10.000 BRT. Derimod var fiskernes antal omtrent det samme, 18000-19000⁶¹. Frem for alt var udvidelsen i fiskeriet muliggjort ved den ubegrænsede afsætning til det tyske marked. Dette marked faldt brat væk i maj 1945, og store dele af fiskerflåden måtte ligge ubeskæftiget hen. Først i 1946 blev eksporten så småt genoptaget ved leveringer til den engelske og amerikanske besættelseszone, ligesom Englandseksporten kom i gang igen, så 1946 fangstmæssigt kunne måle sig med krigens bedste år. Så længe der var problemer med at afsætte den fisk, man kunne fange i de hjemlige farvande, var der intet behov for at søge længere ud efter flere fisk. Imidlertid var man i fiskerikredse bange for en alvorlig nedgang, især for, at rødspættebestanden i Nordsøen, som efter 1. verdenskrig, hurtigt ville blive fisket op. Desuden var der fra udenlandsk side pres mod Danmark for at få fiskerflåden ned på førkrigsstørrelse⁶². Esbjergs fiskere, der under krigen havde forøget flåden med 370 kuttere over 5 BRT til 511, ca. 1500 BRT⁶³, havde søgt at

61. Årbog for den danske fiskerflåde, relevante år.

62. Konferencer i London maj 1945, referat i Vestjysk Fiskeritidende 24/2 1947.

63. Råtal i skibsregistret i Fiskeriårbogen 1940, 1946.

afbøde situationen ved i 1945 og 1946 på initiativ af Chr. Venø at indlede fiskeri i Nordsøen efter sild og sildehajer⁶⁴.

I bestræbelserne for at finde nye muligheder blev øjnene rettet mod nord, mod »vor store koloni, Grønland«, hvor der måtte kunne skaffes basis for de største danske kuttere til aflastning af fiskeriet i Nordsøen, som det hed i formandsberetningen på Vestjysk Fiskeriforenings generalforsamling den 14. juni 1947⁶⁵. Bestræbelserne var altså nu kommet det skridt videre, at organisationen stillede sig bag ved dem. I mellemtiden havde Venø igen i marts 1947 ytret sig om Grønland som en enorm rigdomskilde. »Danske skulle have lov at bosætte sig deroppe og bringe fart i det ... vi skal ikke være bange for at gøre Danmark større«⁶⁶. Desuden havde Claus Sørensen, en anden esbjergensisk foregangsmand og førende inden for fiskefryseindustrien, i januar peget på Grønland som en udvej til at skaffe erstatning for den fisk, man frygtede Nordsøen var ved at blive tømt for. Der skulle oprettes 5-6 industrialiserede fiskestationer langs Grønlands vestkyst i et samarbejde mellem stat og private⁶⁷. Endelig havde Chr. Venø sammen med Knud Schrøder iflg. pressen i maj søgt Grønlands Styrelse om tilladelse til at fiske på grønlandsk territorialfarvand og i fjordene⁶⁸. I sin opsætning af sagen gik Vestjysk Fiskeritidende 10/6 1947 det skridt videre at påkalde statsstøtte til de danske fiskeres grønlandsfiskeri. Staten skulle opføre de industrielle anlæg. Dansk Fiskeriforening støttede også kravet. På dens generalforsamling vedtoges enstemmigt en resolution til regering og rigsdag om, at danske fiskere fik adgang til frit fiskeri i de grønlandske farvande⁶⁹. Lederen af Biologisk Station, Charlottenlund, dr. H. Blegvad, støttede ligeledes fiskernes ønske. Der var masser af fisk ved Grønland, halvdelen af den danske fiskerflåde kunne dér drive et indbringende fiskeri efter hans vurdering⁷⁰. En sådan udtalelse fra en fagmand greb fiskerne naturligvis med begge hænder og henviste ideligt til den. Blegvad blev i debatten og krævede i august Grønland lukket op for danske fiskere. »At åbne adgan-

64. Vestjysk Fiskeritidende 24/6 1946, 24/7 1947.

65. Protokol i foreningens arkiv i Havfiskeriforeningen, Esbjerg; Vestjysk Fiskeritidende 24/6 1947.

66. Dansk Fiskeritidende 7/3 1947 s. 93f.

67. Dansk Fiskeritidende 31/1 1947 s. 39.

68. Esbjergbladet 24/5 1947. Nogen må have taget munden lidt for fuld. I april havde Venø forhørt sig om muligheden, men egentlig ansøgning kom først 8. aug. 1947. (Grl.St. j.nr. 11.008/47 og 10.542/47).

69. Holbæk Amts Venstreblad 3/7 1937.

70. Esbjergbladet 17/4 1947.

gen til Grønland vil give vore fiskere nye muligheder, og de trænger til det⁷¹. Fiskernes krav var ved at vokse til en kampagne, båret frem af Vestjysk Fiskeritidende, Esbjergbladet og Dansk Fiskeritidende. Begrundelserne var overalt dansk fiskeris behov. Af og til blev perspektivet udvidet til dansk økonomis behov, endog også undertiden som et middel til at binde Grønland fastere til Danmark. Det videste hensyn, der blev taget til grønlænderne, var beroligende bemærkninger om, at der var fisk nok til alle, og at det også ville komme Grønland til gode⁷². Der blev skudt med skarpt mod Grønlands Styrelse, og for så vidt det ikke blot afspejlede uvidenhed om, at Styrelsen ikke uden ændret lov kunne lukke danske fiskere ind i Grønland, kunne det være bevidst taktik for at samle sine fremstød dér, hvor andre i forvejen beskød stillingen.

Netop i august havde kritikken mod Grønlands Styrelse fået ny næring ved udgivelsen af direktør Oldendows forsvarsskrift mod presserøret i efteråret 1946: Tilstandene i Grønland. Det var blevet forsinket et halvt års tid på grund af typografstrejken. I skriftet tog Oldendow ikke stilling til dansk fiskeri ved Grønland, for emnet var ikke kommet frem, da han skrev. Med hensyn til grønlændernes fiskeri advarede han mod udelukkende at satse på det, for fiskeforekomster ved Grønland havde altid hidtil vist sig ustabile, »heroverfor nytter skriverier eller påstande i dagbladene ikke det allerringeste, idet den førte politik formentlig er i det grønlandske folks velforståede interesse«, hed det beskedent⁷³. Hertil svarede Vestkysten barskt, at vi hernede også havde »velforståede interesser, som Styrelsen ikke vedblivende kan lukke øjnene for«. Med udsigt til et stagnerende vesterhavsfiskeri var det også Styrelsens pligt at gøre alt hvad den formåede for at de »naturlige ressourcer, vi råder over«, kunne udnyttes, hed det (20. aug. 1947). Men Oldendow stod fast. I pressen tvivlede han og formanden for Grønlandsudvalget, venstremanden Jensen-Broby på, at det kunne lade sig gøre at åbne de grønlandske fjorde for danske fiskere⁷⁴. Oldendow troede ikke rigtig på, at fiskemængden var så stor⁷⁵.

71. Thisted Amtsavis 23/8 1947.

72. Vestjysk Fiskeritidende 24/3, 10/6, 24/8, 10/10 1947. Dansk Fiskeritidende 31/1, 7/3, 24/10 1947. Esbjergbladet 17/4, 24/5, 11/8, 12/8, 1947. Vestkysten 3/3, 20/8, 26/8, 28/10 1947, desuden en del andre aviser.

73. Side 54.

74. Frederikshavns Avis 23/8 1947.

75. København 26/8 1947.

Venøs ansøgning i Styrelsen

Imens blev Venøs andragende behandlet i Styrelsen. Forespørgslen i april gik ud på, om Styrelsen var interesseret i, at en 3-4 store esbjergkuttere ved siden af at fiske i internationalt farvand på de sædvanlige betingelser på Styrelsens vegne gjorde forsøgsfiskeri i de grønlandske fjorde, især efter hajer. Styrelsen fremhævede allehånde vanskeligheder, men tilrådede alligevel Venø at sende et skriftligt forslag frem⁷⁶. Det kom i august, og formålet var nu specificeret til, »hvorvidt der på fjordene kan drives et fiskeri, som på den ene side kunne udføres uden skade for den grønlandske befolknings interesser, og på den anden side kunne gennemføres som et nyt fremstød for dansk initiativ og med betydelig eksport til udlandet for øje«. Fiskerne ville drive forsøgsfiskeriet på egen regning og risiko, men da lovgivningen forhindrede det, bad de Styrelsen dels overveje ændringer i lovgrundlaget, og dels at den ville stå som rekvirent af undersøgelsen. Desuden ville Venø gerne have lov til at bese forholdene i Grønland »med henblik på et fremtidigt dansk fiskeri og industriel produktion ... på Grønland«⁷⁷. Den omstændighed, at Venøs sagfører i sagen, Niels Arup, samtidig var ministersekretær for Knud Kristensen, fik Oldendow til at frygte statsministerielle overvejelser uden om ham, men hans forespørgsel i departementet herom blev til hans beroligelse besvaret nægtende⁷⁸. Venø fik sin besøgstilladelse, som han dog ikke udnyttede, men med hensyn til den ønskede lovændring havde det meget lange udsigter, for vel var spørgsmålet under overvejelse (sic!), men Styrelsen ville spørge landsrådene, når dens egne overvejelser »til sin tid er tilendebragt«⁷⁹.

Det var tydeligt, at Oldendow vægrede sig med hænder og fødder mod »fundamentale ændringer i de grundlæggende principper for den grønlandske lovgivning«, som han udtrykte sig i forespørgslen til statsministeriet i august. Men nu var modspillet placeret på højeste plan i Styrelsen ved vicedirektør Eske Brun. Han pustede til ilden. Til Vestkysten kunne han bekræfte, at der var »ualmindelig store muligheder for danske fiske-

76. Grl.St. j.nr. 11.008/47 memorandum 24/4 1947 fra vicedir. Eske Brun til dir. Oldendow.

77. Grl.St. j.nr. 10.542/47 ansøgning fra lrs. Niels Arup 8. aug. 1947 på vegne af Chr. Venø og Knud Schrøder.

78. Grl.St. j.nr. 10.542/47 Oldendow til statsministeriet 18/8 1947, svar fra statsministeriet 8/9 1947. Oldendows notat på sagen 10/9 1947.

79. Samme sted: Styrelsen til N. Arup 11/9 1947.

re« ved Grønland. »Der var så mange torsk deroppe, at der ikke ville blive tale om overfiskning, selv om vore store kuttere kommer derop«⁸⁰.

I december fremlagde han offentligt sin opfattelse. »Der er meget store muligheder i Grønlands fiskeri, og danske fiskerikredse, som herhjemme har bevist deres kvalifikationer, er begyndt at interessere sig for dem. Denne interesse vil det være ganske urimeligt ikke at kunne imødekomme på fornuftig vis, først og fremmest fordi den kan føre til en udvikling i Grønland, som kan blive til en velsignelse for grønlænderne ... Hvis de dertil lærer – og vel at mærke lærer ved en personlig deltagelse heri – den moderne fiskeris teknik, så vil de nå meget højt på dette punkt. Der vil derved skabes en virkelig levedygtig og naturlig forbindelse mellem Grønland og Danmark, bygget på et reelt grundlag, en forbindelse, som mere end noget andet ville sikre Grønland for Danmark.«⁸¹

Som tidligere vist var dette i smuk overensstemmelse med de tankegange, der var blevet udtrykt fra grønlandsk side og fra danske tjenestemænd i Grønland: Danske fiskere skulle til Grønland for at lære grønlænderne moderne fiskeri. At det også kunne gavne dansk fiskeri var udmærket, men ikke hovedformålet. Som det skal vises, holdt det officielle Danmark fast i den linie ved den endelige ordnings tilblivelse. Den afsluttende nationale appel havde sin baggrund i den offentlige danske uro over amerikanernes uvillighed til at rømme baserne i Grønland og prompte dementerede rygter om amerikanske tilbud om at købe Grønland⁸².

Grønlændernes ønske om – eller i det mindste accept af – en ny politik var politisk set en nødvendig betingelse. Det var derfor højst generende, da en grønlandsk fisker, Lauritz Kreutzman i Grønlandsposten 1. november 1947 kraftigt modsatte sig at få danske fiskere til Grønland af frygt for at sakke agterud i den konkurrence. Eske Brun beroligede offentligheden med, at det var ældre grønlændere, der så sådan på det. De unge ville gerne have danske fiskere op for at lære af dem, sagde han⁸³. På det

80. Vestkysten 28/10 1947.

81. Eske Brun: Det altoverskyggende grønlandsproblem: en tidssvarende økonomi. (Frit Danmark 1947/48 nr. 5 dec. 1947 s. 5-7) Må have været udkommet først i dec. eller slutningen af nov., da den er omtalt i pressen 5. dec. 1947. F.eks. Nationaltidende.

82. Om baseproblematikken se Niels Amstrup: Grønland i det dansk-amerikanske forhold 1945-48. (Studier i Dansk Udenrigspolitik tilegnet Erling Bjøl, Århus 1978, s. 155-198).

83. Artiklen blev først kendt i Danmark i december. Skagens Avis 6/12 1947. Esbjergbladet og Ribe Stiftstidende 29/12 1947.

tidspunkt var hele sagen dog kommet ind på en ny kurs, efter at en socialdemokratisk regering afløste venstreregeringen i november 1947.

Regeringen tager spørgsmålet op

Efter Eske Bruns hukommelse var det den nye statsminister, Hans Hedtoft, der umiddelbart efter regeringsskiftet den 13. november 1947 fik sat gang i tingene. Han tilkaldte Brun, der rådede til at nedsætte en stor kommission, så erfaringerne fra krigstiden og senere kunne omsættes i handling⁸⁴.

Hvorom alting er, så begyndte der hurtigt at komme nye signaler. Således var der i december 1947 tegn på, at Grønlands statsretlige stilling var under overvejelse⁸⁵. Det skulle vise sig, at også esbjergfiskerne formåede at tiltrække sig regeringens opmærksomhed. Det hang utvivlsomt sammen med, at den nye regering havde oprettet et fiskeriministerium, hvorved den imødekom et længe næret ønske hos fiskerne. Hertil kunne de vende sig med deres ønsker, og det havde de allerede gjort i november om bl.a. en frigivelse af fiskeriet ved Grønland⁸⁶. Minister Chr. Christiansen var positiv, han ville gøre, hvad han kunne for at imødekomme fiskerne – Nordsøen var jo ved at blive et problem – men han måtte forhandle med Grønlands Styrelse og statsministeriet om det⁸⁷. De eventuelle interne regeringskontakter kan ikke følges her, men ved årsskiftet var sagen så langt fremme, at Chr. Christiansen inviterede Chr. Venø og Knud Schrøder til samtale i ministeriet den 7. januar. De havde også en samtale med Hedtoft og kunne fortælle, at han var meget interesseret i Grønland, og at han personligt ville rejse derop til sommer. Han ville gerne støtte andragendet⁸⁸. Fiskeriministeren støttede sagen så langt, at han gik med de to fiskere til forhandling med Grønlands Styrelse den 9. januar.

Samtalerne satte skub i sagen, der ikke syntes at have været drøftet i Styrelsen siden brevet til Niels Arup i september⁸⁹. Venø og Schrøder

84. Eske Brun til forfatteren 10. aug. 1982. (Om Hedtoft også havde talt med Oldendow, eller der var tale om et bevidst valg af »reformsiden« i Grønlands Styrelse kan ikke afgøres her. Direktør Oldendow var ofte sygemeldt, således hele januar kvartal 1948).

85. Jf. Axel Kjær Sørensen, 1977 s. 171.

86. Ekstrabladet 20/11 1947.

87. Frederikshavns Avis 25/11 1947.

88. Vestjyden fulgte denne sag nøje og havde reportager hver dag 7.-10. jan. 1948.

89. Jf. note 79. I hvert fald har eventuelle drøftelser ikke afsat papir i den omfangsrige sagsmappe.

skulle nu udarbejde et forslag til nærmere forhandling, og det forelå allerede dagen efter. I forhold til ansøgningen i august var forsøgsfiskeriet nu udformet som et tilbud til Styrelsen, der skulle rekvirere undersøgelsen og sætte betingelserne, men stadigvæk på deltagernes egen regning og risiko. Desuden erklærede man sig »villig til at tage grønlandske fiskere ombord på skibene, således at disse kan høste erfaringer på linie med de danske fiskere«⁹⁰. Derved blev de danske fiskeres interesser kædet sammen med det, grønlænderne og Eske Brun ønskede. Venø syntes dog at være klar over, at han måtte trække den vej allerede i november, hvor der i pressen var indirekte udsagn om, at han ønskede samarbejde med grønlandske fiskere⁹¹. Det så ret lyst ud nu. Dansk Fiskeritidende anslog optimistiske toner om forsøgsfiskeri allerede i sommeren 1948 som forløber for »det forhåbentlig kommende storfiskeri på Grønland«, idet statsministeren og fiskeriministeren meldtes at være interesseret⁹².

Det var statsministeren, men han var åbenbart endnu usikker på, hvor stærk modstand noget sådant ville vække, og ønskede at gå stille med dørene. Således bad han en socialdemokratisk provinsredaktør ikke at udbasunere »Grønlands åbning«, da det ville risikere at vække stærk modstand fra de grønlandske landsråd, og konservativt tænkende kredse ville slå det stort op som, at nu blev grønlændernes interesser tilsidesat til fordel for danske fiskeres interesser. I det Eske Brun notat, hvor argumentet var hentet fra, hed »konservativt tænkende« dog »gammeldags tænkende«, hvilket klart sigtede videre end Det konservative Folkeparti og vel måtte betyde tilhængere af den hidtidige politik generelt⁹³. Helt kunne Hedtoft ikke dy sig. Den opmærksomme radiolytter kunne 30. januar 1948 høre ham signalere de nye toner i Grønlandspolitikken: »Jeg er enig i, at dansk initiativ og virkekraft i videst mulig omfang bør vinde indpas i Grønland, og jeg tror, at den kommende tid vil medføre en rig udvikling ...«. Det var svar på et spørgsmål om, hvorfor Grønland ikke blev »lukket helt op«⁹⁴.

Venø/Schrøder-ansøgningen var da under fornyet behandling i Styrel-

90. Grl.St. j.nr. 10.542/47. Ansøgning af 10.1. 1948 fra Henning Arup på Venøs og Schrøders vegne. Henning Arup havde tilsyneladende deltaget i samtalerne i ministeriet og syntes at have afløst Niels Arup i sagen.

91. Eske Brun til Frederikshavns Avis 25. nov. 1947.

92. Dansk Fiskeritidende 23/1 1948 s. 23.

93. Grl.St. j.nr. 10.321/47. Hedtoft til Ludvig Kümmel, Vestjyden 23/1 1948. Grl.St. j.nr. 10.521/48. Eske Bruns notat til statsministeren 21/1 1948.

94. Manus i Hedtofts arkiv, kasse I, ABA.

sen, hvor Eske Brun under Oldendows sygeorlov var øverste chef. Hans indstilling var at skabe et *fait accompli* i forhold til landsrådet og til monopolpolitikken. Styrelsens fiskerikonsulent og havbiolog havde udtalt sig positivt om forsøget, som grønlænderne nok kunne lære noget af, men de tvivlede på, at grønlænderne ville hilse det velkommen. Derfor burde landsrådet høres først og også udpege forsøgsområderne, mente de⁹⁵. I Eske Bruns indstilling til statsministeren var alene d'herrers positive udtalelser om forsøgets muligheder citeret. Det »virkeligt alvorlige spørgsmål« om landsrådets mulige modstand skulle klares på den måde, at forsøget kunne sættes i gang, og man skulle derefter forsøge at få landsrådet til at acceptere. Lykkedes det mod forventning ikke, var forsøget jo gjort, og man kunne undlade at fortsætte i de senere år. Problemet med at få et privat initiativ skudt ind over monopoløkonomien mente han var til at bære, da omfanget jo var ringe, og »hvis forsøget falder heldigt ud, kan også dette problem løses i løbet af den nærmeste fremtid«. Han foreslog sluttelig sagen drøftet med Rigsdagens Grønlandsudvalg⁹⁶.

Imens var en anden sag på vej gennem Styrelsen. Den var fra den tidligere omtalte Claus Sørensen, Esbjerg, som efter den offentlige omtale af Venø-projektet midt i januar fik travlt med at få sit eget projekt igennem. Allerede i efteråret 1946 havde dette selskab taget mundtlig kontakt, og i november 1947 indsendte det budget for anlæg og drift af en fiskeristation på Grønland til udtalelse i Styrelsen⁹⁷. Omtalen af forhandlingerne med Venø gjorde Claus Sørensen »bange for, at Grønlandssagen løber fra os«. Der måtte handles hurtigt og opnåes en drøftelse med Styrelsen og fiskeriministeriet, skrev han til selskabets advokat⁹⁸. Den drøftelse fandt sted i samme uge, og efter Styrelsens referat accepterede selskabet at flytte placeringen fra det påtænkte Søndre Strømfjord til den åbne fiskerihavn Tovqussaq, ca. 150 km sydligere. Der skulle arbejdes med et 300 t fryseskib og 6-8 mindre fartøjer samt fryserianlæg i land. Selve fiskeriet efter torsk og helleflynder skulle foregå på bankerne i internationalt farvand⁹⁹. Der var så ikke flere problemer i det end, at

95. Grl.St. j.nr. 10.542/47. Udtalelse af 17/1 1958 fra Ad.S. Jensen og Paul Hansen.

96. Samme sted: Eske Bruns referat til statsministeren af 28/1 1948.

97. Grl.St. j.nr. 10520/48. Budget for fiskeristation af 27/11 1947 (i læg: køb af torsk og helleflynder) med Ph. Rosendahls påskrevne bemærkninger.

98. Det grønlandske Fiskerikompagnis A/S's arkiv sag nr. 4845. Claus Sørensen til Irs. Leif Gamborg 11/1 1948.

99. Mødereferat af 17/1 1948, som note 97.

fryserianlægget på land var af mere permanent karakter end hjemlet i gældende bestemmelser, hvorfor Styrelsen iflg. referatet anså både regeringens og landsrådets godkendelse for nødvendig. Hen i februar indsendte selskabet, hvad der nu hed et forslag, nemlig om på forsøgsmæssig basis at opføre fryseri, salteri og trankogeri ved udløbet af Søndre Strømfjord, helst på lokaliteten Fiskemesterens Havn. Det var et område, hvor der måtte fiskes ind til kysten, men ikke anlægges landstationer. Desuden ønskedes tilladelse til forsøgsvis at fiske i Søndre Strømfjord som supplement til hovedfiskeriet på bankerne¹⁰⁰. Det var tydeligt, at Det grønlandske Fiskerikompagni A/S havde opdaget, at kodeordet var »forsøg« til gavn for det grønlandske fiskeri, som det hed i forslaget. Efter at fiskeriministeriet havde anbefalet, indstillede Eske Brun til statsministeren, at tilladelse blev givet til forsøget, for at man kunne få undersøgt, »hvilke muligheder, der er for frysning af den grønlandske fisk¹⁰¹«.

Som Venø-selskabet var dette selskab blevet klar over, at der skulle præsteres andre begrundelser end den åbenbare egeninteresse i først og fremmest at tjene penge på den grønlandske fisk. Her i de første faser kom ophjælpingen af grønlandsk fiskeri ind som en tålt anden prioritet i selskabernes formål. Derved blev det muligt at forene dem med Grønlandsadministrationens nye politik, hvor ophjælpingen af det grønlandske fiskeri var hovedsagen og indtjeningen til dansk fiskeri en accepteret følgevirkning.

Nu var scenen ved at være klar til at gå til Grønlandsudvalget. Forinden kom dog endnu en anbefaling til Hedtoft. Det var fra hans ministersekretær Niels Arup, der som før nævnt havde været involveret i Venø-konsortiets første henvendelser, og som ud fra sin placering i ministeriet var fuldt klar over, hvad der var på vej. Nu foreslog han i et memorandum statsministeren at sætte sig i spidsen for at få dannet et koncessioneret dansk-grønlandsk kompagni, der skulle åbne Grønland ved at overtage så at sige al erhvervsudøvelse i Grønland, dog skulle dette nye halvt private monopol kunne uddele koncessioner til andre private foretagender. I sine begrundelser syntes Arup at have samlet alle dansk-nationalistiske argumenter op: Der kunne skaffes eftertragtet hård valuta, der kunne skaffes udvidet beskæftigelse til danske, der kunne skaffes den danske ungdom udløsning for dens mod og initiativ i »erobringen af Grønland«. Dertil kom de snævrere politiske fordele. Dansk bosættelse

100. Som note 97. Leif Gamborg til Grl.St. 11/2 1948.

101. Som note 97. (Eske Brun) til statsministeren 20/2 1948.

af dansk erhverv ville binde landet fastere til Danmark, og åbningen af det indenskærs fiskeri for alle rigets indvånere ville binde Færøerne fastere. Desuden ville en dansk bosættelse af »afgørende danske erhvervsinteresser« være det bedste værn mod stormagternes eventuelle anslag mod dansk suverænitet. Især bosættelsen var vigtig, for via den kunne »de begyndende selvstændighedstendenser hos den grønlandske befolkning udslettes eller opsuges blandt de danske indvandrede«.

Hensynet til grønlænderne, som var grønlandsadministrationens ledestjerne, ofrede Arup ikke mange linier på. Tværtimod mente han, at det også kunne overvurderes, når hensynet til Danmarks udvikling skulle afvejes¹⁰².

De økonomiske og politiske fordele ved at åbne Grønland for privat dansk initiativ var nok hørt før, men ikke så ubesmykket samlet på ét sted. Måske derfor kom memorandumet til at føre en noget hensygnende tilværelse. Først i efteråret 1949 dukkede det op i den store Grønlandskommissions arbejdsrapporter, så nogen skelsættende betydning har nogen næppe tillagt det¹⁰³. Alene det dansk-grønlandske kompagni fik nogen levetid i debatten. Det var med, da Hedtoft fulgte Eske Bruns anbefaling og gik i Grønlandsudvalget for at få de påtænkte tilladelser accepteret.

Udspillet i Grønlandsudvalget

Forelæggelse af de to projekter i Grønlandsudvalget var en politisk sikkerhedsventil. Som de nu var lagt til rette som »forsøg«, kunne de administrativt have været sat i værk, men det var kutyme at høre såvel Grønlandsudvalg som landsråd i så vigtige sager. Høring af landsrådene forinden, som Styrelsen internt havde fundet nødvendigt (jf. note 95 og 99),

102. Niels Arup memorandum af 1/2 1948. Grønlandskommissionen, Hovedkommissionen Dokument 11.

103. H.K. møderefer. 29/11 1949. Arup forlod statsadministrationen 1. april 1948 og indtrådte senere på året i »Grønlands Industri og Handels Kompagni«, der oprettede station i Færingerhavn. Det er nok bedst kendt under sin kortform »Asgriko«. Kompagniet blev i 1953 udvidet med norsk og færøsk kapital og omdøbtes til »Nordafar«. Det eksisterer stadig i Færingerhavn. (Information 5/10 1948. Jørgen Jørgensen: Nordafar A/S (TG 1957 s. 330; A/G 28/7 1982 s. 16) Efter nyordningen var gennemført, gik Arup hårdt i rette med, at den havde svigtet Hedtofts oprindelige forslag om at lægge hovedvægten på privat initiativ og i stedet havde udviklet sig til et »udpræget understøttelsesprogram« (i Verdens Gang nov. 1951 s. 375-79; marts 1952 s. 85-89).

havde Eske Brun i sine indstillinger skubbet til side. Landsrådene skulle forsøges overtalt senere på året¹⁰⁴.

Forelæggelsen fandt sted den 27. februar 1948. Brun benyttede lejligheden til at give et rids over udviklingen siden 1939, hvor han fremhævede fiskeriet som det vigtigste erhverv, der dog stadig blev drevet for primitivt. »Hvis grønlænderne kunne komme til at arbejde sammen med danske fiskere, kunne de lære meget«, pointerede han. Det interesserede medlemmerne. Halfdan Hendriksen (kons.) var for at lære grønlænderne søgående fiskeri, og Bomholt (S) forhørte sig om muligheden for at overføre små kolonier af danske fiskere til Grønland, hvad Brun dog ikke troede, at nogen dansk fisker ville.

Her kom Hedtoft ind med sin programmerklæring om en ny grønlands-politik:

»På baggrund af den udvikling, der er sket i Grønland, tror jeg, at Danmarks grønlandspolitik i hvert fald erhvervsmæssigt må føres ud fra helt nye synspunkter i stedet for det reservatssynspunkt, man hidtil har anlagt. Jeg har personlig den opfattelse, at det ikke er nogen statsopgave alene, men at det danske erhvervsliv på en eller anden måde skal gøres opmærksom på, at der ligger en national opgave i stort format, hvis Danmark skal bevare Grønland. Dansk arbejde og dansk kapital må drages ind i arbejdet på Grønland f.eks. i form af et dansk-grønlandsk kompagni. Men staten skal stå bag og garantere, at det ikke bliver et udbytningsfelttog mod Grønland, der startes, og grønlænderne må vinde for en indsats efter disse linier. Hvis vi opbygger en erhvervspolitik mellem Danmark og Grønland med det formål at spænde alt, hvad Grønland ejer af råstoffer ind i dansk erhvervsliv, bygger vi et fundament for et varigt forhold mellem Danmark og Grønland, der vil være stærkere end sentimentale talemåder om fælles nationale følelser.«¹⁰⁵

I forhold til Eske Bruns artikel i december (jf. note 81) havde Hedtoft udvidet perspektivet. Ikke blot fisk, men alle grønlandske råstoffer skulle spændes ind i dansk erhvervsliv. Bruns formålsprioritering: for grønlændernes skyld først og sikring af dansk suverænitet som en følgevirkning, var vendt om. Det nationalpolitiske at sikre Grønland for Danmark var hovedsagen, mens metoden, privat dansk erhvervsudøvelse, blot ikke måtte skade grønlænderne. Måske var Hedtoft i større overensstemmelse

104. Indstilling 21/1 1948 (jf. note 93) Indstillingen af 28/1 1948 ang. Claus Sørensens forsøg nævnte ikke denne mulighed, men var formentlig dækket af den generelle henvisning til indstillingen af 21/1.

105. Grludv. protokol 27/2 1948. Forelæggelsen og behandlingen på mødet er tidligere fremstillet i Axel Kjær Sørensen, 1983 s. 143-45.

med Arups tankegange, end tilstedeværelsen af det dansk-grønlandske kompagni i hans oplæg kunne tyde på. Hedtofts påkaldelse af en massiv privat dansk indsats må stå noget uforklaret. Selv en gigantindsats kunne staten klare over sine egne budgetter, så man nødes til at gætte på politiske overvejelser som at give regeringen goodwill fra borgerligt hold eller måske tvivl om, hvor store veksler, der kunne trækkes på de danske skatteydere. Hedtofts fremlæggelse af de konkrete ansøgninger betød, at centralt var beslutningen om en ny politik taget, nu gjaldt det om at vinde tilslutning.

Grønlandsudvalget var for den nye politik lige fra kommunister (Aksel Larsen) til konservative, kun var venstremanden Knud Krisensen (tidl. statsminister) betænkelig ved at starte den uden administrativ og forretningsmæssig undersøgelse, hvad Hedtoft også fandt »en given sag«.

I de konkrete sager fik Venø sin tilladelse, selv om nogle i udvalget nærede betænkeligheder og helst ville have spurgt grønlænderne først, ikke blot nøjes med at informere dem, som det var Bruns og Hedtofts plan. Men Claus Sørensens anlæg turde man ikke tillade af frygt for grønlandsk modstand. Ved et personligt fremmøde senere i udvalget forsøgte Claus Sørensen at få afslaget omstødt, men både udvalg og statsminister stod fast for ikke »at forstyrre det gode forhold mellem Grønland og Danmark«. Afgørelserne var da allerede publiceret i Grønland¹⁰⁶.

Forhandlingerne i Grønlandsudvalget om fiskeriansøgningerne syntes at angive betingelserne for en indsats af privat dansk erhvervsliv i Grønland. Det måtte stilles an, så det blev til umiddelbar nytte for grønlænderne, og det måtte ikke fremkalde grønlandske protester. Denne linie syntes i øvrigt at gælde al dansk grønlandspolitik efter krigen. Man kunne nok ud fra egne vurderinger undlade at opfylde grønlandske ønsker, men man gennemførte ingen ændringer, som de grønlandske landsråd var imod.

Ved Grønlandsudvalgets accept var den første hindring for en ny politik ryddet af vejen. Nu gjaldt det at vinde tilslutning videre ud, både i Grønland og Danmark.

Frem til nedsættelse af Grønlandskommissionen

I Grønland tog Styrelsen fat med det samme. Landsfogderne fik besked

106. Grl.udv. protokol møderef, 1. og 2. april 1948.

om i radio og presse at meddele tilsagnet til Venø på gunstigste måde som en fordel for grønlænderne og hyppigst muligt at rapportere om befolkningens reaktion, da »Styrelsen og statsministeren ... er stærkt interesserede i sagens gennemførelse«¹⁰⁷. Det må landsfogden have gjort til ministerens tilfredshed, for i slutningen af måneden kunne han melde om »allerstørste interesse«, »forventninger over kogepunktet«, »stor begejstring«¹⁰⁸. Også offentligt lød der positive røster. Journalist Uvdloriánguaq Kristiansen, udstedsbestyrer Peter Egede og fisker Ludvig Berglund så gerne danske fiskere i Grønland, så grønlænderne kunne tage ved lære¹⁰⁹. Og i en stor redaktionel artikel den 16. marts 1948 orienterede den danske redaktør i begejstrede vendinger om Venø-projektet.

I Styrelsen var Oldendow vendt tilbage fra sygeorlov og fandt Venø-sagen afgjort på vilkår, der ikke passede ham. I et notat (til eftertiden?) redegjorde han ikke uden brod mod Eske Brun for sine betænkeligheder og modstand. Især faldt det ham for brystet, at tilladelsen af 22. marts havde givet konsortiet lov til at handle med andre fiskere i Grønland, hvilket var »en *absolut* hidtil *ukendt* afvigelse fra vort monopol og ikke drøftet til nogen grønlandsk side« (Oldendows understregning). Han var direkte modstander af at opfylde Bruns underhåndsløfte til konsortiet om at måtte bygge landstation uden for de åbne havne, for det havde man jo nægtet Claus Sørensen. Det ville han tale med statsministeren om¹¹⁰.

Et tegn på, at Oldendow uhjælpeligt var sat uden for indflydelse, var det, at konsortiet fik tilladelsen, som det havde ønsket¹¹¹. Det vovelige i dette skridt fremgik af, at Styrelsen over for landsfogden gav sig til at argumentere for rimeligheden af beslutningen samt mindede om, at statsministeren var interesseret i, at »forsøget helt igennem gives bedst mulige vilkår«¹¹².

Forhandlingerne med Esbjergfiskerne var foregået til akkompagnement af stadig kraftigere røster om nedsættelse af en kommission til at tilrettelægge en ny tid for Grønland. Heri spillede de dansk-grønlandske

107. Grl.St. j.nr. 10.542/47 læg: Venø-konsortiet 1948. Telegram 2/3 1948 til sydfogden, Godthåb.

108. Samme: telegrammer fra sydfogden nr. 122 23/3, nr. 123 23/3, nr. 124 23/3 og nr. 129 24/3 1948.

109. GP hhv. 1/3, 1/4 og 16/5 1948.

110. Grl.St. j.nr. 10.542/47 læg: Venø-konsortiet 1948. Oldendownotat dateret 14. og 17. april 1948. Styrelsen til lrs. Henning Arup 22/3 1948.

111. Som ovenfor. Henning Arup til Styrelsen 13/4 1948 med anmodning om landstation uden for de åbne havne. Styrelsen til Henning Arup 15/5 1948 med tilladelsen.

112. Som ovenfor. Tele 389 af 29/4 1948 til sydfogden.

tjenestemænd, der havde været i Grønland under krigen, en ikke uvæsentlig rolle. I løbet af foråret og sommeren 1948 fik Hedtoft støtte fra alle sider i det danske samfund til sine planer¹¹³.

Fulgt af mange gode ønsker og taler af fiskeriministeren og Eske Brun stævnedes Venø-flåden den 20. maj fra Esbjerg på vej til det så hedt attråede grønlandsfiskeri¹¹⁴.

Dansk fiskeri syntes ellers ikke så trængt i disse år som frygtet. Totalfangsterne var 1945-50: 146, 189, 193, 211, 228 og 213 mio. kg (Stat. Årbog), så det kneb for foreningernes formænd at opretholde pessimismen på de årlige generalforsamlinger. Dog var Nordsøfiskeriet dalende. De samme 6 år gav 46, 75, 70, 66, 66 og 58 mio. kg. Det kunne være en baggrund for at søge ud, men da Skagerrak-fiskeriet var i stadig vækst (1945-50: 16, 21, 37, 40, 41 og 51 mio. kg) var niveauet sammenlagt således meget stabilt. (1945-50: 62, 96, 107, 106, 105 og 110 mio. kg).

Mens Venø fiskede i de indre grønlandske farvande, tog Hedtoft til Godthåb for at forelægge sine planer for landsrådet i begyndelsen af august. Forinden han tog af sted, holdt han en pressekonference, hvor der blev fremlagt nok så detaljerede overvejelser. Tanken om et nyt stort selskab, som tidligere var indeholdt i Arups memorandum og i Hedtofts indlæg på Grønlandsudvalgets møde i februar, var stadig levende. I Berlingske Tidendes opsætning (10. juli) lød det:

»Den hidtidige statsledede Grønlandske Handel, som har aftaget alle grønlandske produkter og til gengæld forsynet grønlænderne med nødvendighedsvarer til supplement af egne frembringelser, skal afløses af et koncessioneret dansk-grønlandsk handelskompagni, privat finansieret og privat ledet, men med repræsentanter for stat og landsråd i ledelsen.«

og mere specifikt om erhvervsudviklingen:

»Der skal åbnes adgang for danske fiskeriselskaber og andre danske private erhvervsvirksomheder i Grønland. Virksomhedernes drift vil blive kontrolleret af staten som garanti overfor grønlænderne mod forsøg på udbytning. Tilladelse til virksomhed i eller ved Grønland gives under forudsætning af grønlandsk medarbejderskab i ledelse eller arbejde og med samme andel i udbytte og arbejdsfortjeneste til grønlandske som til danske deltagere.«

Men var det danske erhvervsliv så interesseret? Jo, man havde syn for

113. Axel Kjær Sørensen, 1977 s. 172f; 1983 s. 145f.

114. Vestjysk Fiskeritidende 24/5 1948.

sagn – for Venøs og Claus Sørensens vedkommende. Desuden var den almindelige adgang til at søge fiskeri på bankerne og station i de åbne havne i stigende grad blevet udnyttet af danske selskaber. I 1946 var der ingen, i 1947 2 og 1948 hele 13 danske, der søgte, mens færingerne i de samme år kunne mønstre 12, 21 og 34 fiskeriansøgninger¹¹⁵. Man måtte vel regne med en interesse her for at kunne etablere sig friere og fiske indenskærs. Et par stykker søgte fiskeri på fjordene, men blev henvist til de åbne havne, og en ældre hjemgangen patruljemand fra Østkysten, der søgte om jord til fåreavl, blev holdt hen med henvisninger til sin høje alder, indtil han opgav sagen. End ikke skibsplads, så han kunne besøge sine grønlandske svigerforældre i Julianehåb, kunne Styrelsen stille i udsigt¹¹⁶.

Den således manifesterede interesse fandt Hedtoft for spinkel til at bygge en ny grønlandspolitik på, så han bad Styrelsen selv sondere terrænet noget bredere. En henvendelse til Ø.K. ses ikke at have givet noget resultat¹¹⁷, men i juli kunne Eske Brun efter samtaler med formodet interesserede, især fiskerikredse, men også et oliekompani (DDPA), som sit foreløbige syn på sagen sige: »Hvis man skal interessere danske erhvervskredse for en indsats i Grønland, må det ske derved, at der her i landet laves en organisation, som specielt giver sig af med denne opgave.« Den statsministerielle tanke om et stort selskab til afløsning af KGH kunne nok gennemføres, men Brun kunne meddele, at der var særlig forkærlighed for flere selskaber med hver sin opgave. I øvrigt fandt Brun det vigtigst at klare forsyning og afsætning for et moderne storfiskeri, så de interesserede danske fiskere kunne hellige sig fiskeriet¹¹⁸.

Det var den viden, Hedtoft havde om danske erhvervsinteresser for Grønland, inden han rejste derop. Ville han være nøgtern, måtte han konstatere, at der ud over Venø og Claus Sørensen kun var håbet at bygge på. Den kraftigere færøske aktivitet kunne jo ikke bruges til det politiske hovedformål: at knytte Grønland fastere til Danmark.

Hedtoft kom til Godthåb 4. august 1948 for at få landsrådets accept af

115. Da hver sag har sit journalnummer, vil det være for omfattende at opregne dem her. De kan findes i brevjournalerne i Ministeriet for Grønland.

116. Efter brevjournalerne var der alene disse 3 ud over Venø og Claus Sørensen, der i 1947-48 søgte undtagelse fra afspærringsreglerne. Fjordfiskeri j.nr. 10.541/47 og 10.540/48. Fåreavl j.nr. 11.527/47.

117. Sagnummeret 11.687/48 hedder Samarbejde med private til fremme af grønlandske erhverv. Den indeholder alene et brev fra Eske Brun til Prins Axel, Ø.K., om samtale efter aftale med statsministeren angående visse erhvervsforhold i Grønland.

118. Grl.St. j.nr. 10.081/48. Eske Brun til statsministeren 23/7 1948.

den nye grønlandspolitik. Det lykkedes, om end ikke fuldt ud. Repræsentation i rigsdagen sagde man nej tak til, men ja til en ny økonomisk politik, der skulle inddrage dansk privat initiativ. Den tilbudte kommission modtog man også, »fordi så vidtgående ændringer kun kan ske ved en kommissionsdrøftelse«¹¹⁹. Vedrørende det erhvervsmæssige havde Hedtoft lagt tilbudene bredt frem:

»Hvorvidt dansk erhvervsliv f.eks. gennem et af staten kontrolleret dansk-grønlandsk kompagni skal medvirke til at bringe kapital og initiativ herop, eller om spørgsmålet alene skal løses af grønlænderne og Styrelsen selv ved andelsforetagender, eventuelt med støtte fra Danmark, eller om en kombination af danske foretagender og grønlandske andelsselskaber er den vej, man skal gå, tør jeg ikke udtale mig om endnu.«¹²⁰

Han fik svar derefter:

»Statsministeren ønsker at høre landsrådets mening om de af statsministeren forelagte tre forskellige udveje for en ændring af monopolsystemet. Landsrådet vil, uden at det dog vil tage et bestemt standpunkt til nogen af de forelagte udveje, hertil udtale, at landsrådet vil give sin fulde støtte til, at det danske private initiativ under statskontrol får indpas i Grønland. Til løsning af denne opgave er det påkrævet, at de grønlandske og danske myndigheder og den danske rigsdag arbejder sammen for at finde den mest passende udvej.«¹²¹

Som det ses, var man ikke præcisere, end Hedtoft havde været. Dog var alternativet at fortsætte alene med Styrelsen valgt fra.

Der var herefter fri bane til at få indpasset dansk privat initiativ i Grønlands udvikling, men hvor hurtigt kunne det ske? Meget tyder på, at Eske Brun efter landsrådsresolutionen mente at have mandat til straks at få private danske selskaber igang i Grønland. I juli havde han til statsministeren ridset op: »Først skal grønlænderne tage stilling til hele sagen, og så kan endelig forhandlingerne ske herhjemme med hensyn til sagens organisering.« Landsrådet skulle i brede vendinger meddeles, at »man nu anser tiden inde til, at grønlænderne mere frit kan træde i forbindelse med det øvrige Danmark, og at der bør udfoldes bestræbelser på at skabe grønlænderne mulighed for at arbejde på lige fod med deres landsmænd hernede.

119. Landsrådsmødet 1948 er tidligere fremstillet i Axel Kjær Sørensen, 1977 s. 173f; 1983 s. 147ff.

120. LR-48 s. 75.

121. LR-48 s. 78.

Hvis landsrådet vil vedtage en resolution om, at de anser disse retningslinier for anbefalelsesværdige og helbredende, kan man gå videre med sagen herhjemme.«¹²² Disse formuleringer udelukkede ikke, at sagsbehandlingen kunne foregå i en kommission. Det gjorde til gengæld en udtalelse i maj, hvor Eske Brun blev citeret for at mene: »at havde landsrådet tiltrådt en sådan udtalelse [om nærmere samarbejde mellem danske og grønlandske erhverv], da kunne alle de forskellige spørgsmål, herunder Fiskemesterens Havn, ordnes administrativt fra Styrelsens side, under henvisning til den vedtagne beslutning i landsrådet om samarbejdet.«¹²³

Tydeligst for Eske Bruns holdning var dog behandlingen af Claus Sørensen-sagen efter landsrådsmødet. Da Claus Sørensen i foråret havde fået afslag på en station i Fiskemesterens Havn, havde han opført den i den åbne havn, Tovqussaq, men han tog selv til Godthåb for at bevæge landsrådet til at tillade placering andetsteds¹²⁴. I Godthåb overværede han landsrådets debat om Hedtofts tale og opsøgte Hedtoft og Brun for at få lov at bygge ved Nipisat (en snes km syd for Holsteinsborg). I Eske Bruns notat af 5. august 1948 om samtalen oplyses det, at statsministeren ville forelægge ønsket for Rigsdagens Grønlandsudvalg og selv gå ind for det, ligesom de to medlemmer af udvalget, der var med i Godthåb, Lisbeth Hindsgaul og Stegger Nielsen, ville. Kunne Grønlandsudvalget anbefale, og det mente Brun, at det ville, så var der klar bane. Notatet sluttede: »Såfremt De på dette grundlag på egen risiko tør sætte arbejdet i gang, vil det være Dem tilladt, idet jeg påregner, at behandlingen i Rigsdagens Grønlandsudvalg vil blive på et så tidligt tidspunkt, at der ikke bliver tale om foranstaltninger på Grønland forud herfor.«¹²⁵ På det grundlag ilede Claus Sørensen hjem og gjorde klar til at sende fryseriet af sted. I slutningen af august søgte han opholdstilladelse for det mandskab, der skulle opføre »den nye fiskeristation med fryseri og køleanlæg ved Nepisat«. Styrelsen reagerede ikke, men påskriften på selskabets rykker en uges tid senere viste, at man var sindet at lade sagen køre: »Henlagt da vicedir. oplyser mundtligt at have givet lrs. Gamborg tilladelse 8/9 1948

122. Grl.St. j.nr. 10.081/48. Eske Brun til statsministeren 23/7 1948.

123. Det Grønlandske Fiskerikompagni A/S's arkiv sag nr. 4845. Benzon til Claus Sørensen 11/5 1948.

124. Claus Sørensens erindringer IV, Esbjerg 1975 s. 79.

125. Grl.St. j.nr. 10.520/48 læg: fryseri og fryseskib. Eske Bruns notat til lrs. Gamborg og dir. Claus Sørensen af 5. aug. 1948. Findes desuden citeret in extenso i bestyrelsesref. af 23/8 1948 fra Det Grønlandske Fiskerikompagni A/S (arkivet i Esbjerg).

E.H.«¹²⁶ På dette tidspunkt var sagen dog ved at gå i spin i Grønland. Claus Sørensens henvendelse til de lokale myndigheder fik protesterne til at bryde løs. Via landsfogden krævede landsrådsmedlemmerne planen stoppet, da privat indsats først skulle ske efter drøftelse i en kommission¹²⁷. Og det hjalp ikke, at man fra København henviste til landsrådets principielle vedtagelse eller nødvendigheden af at træffe praktiske forberedelser, end ikke at statsministeren holdt medlemmerne ansvarlig for, at deres protest kunne bevirke, at det private erhvervsliv overhovedet ikke ville være interesseret, hvis det blev stoppet nu¹²⁸. Direktør Oldendow, der var på inspektionsrejse i Grønland, fik besked fra statsministeren om at vende stemningen, da ellers alle forberedelser måtte standses, og det ville »forsinke et godt initiativ mindst et år måske hindre at vi overhovedet får de rigtige folk igang¹²⁹. Det var at sætte ræven til at vogte gæs. For selv om Oldendow på et møde i Holsteinsborg loyalt fremlagde Hedtofts synspunkt: at han havde fået ret frie hænder efter landsrådsudtalelsen, så skinnede hans personlige vantro på den nye politiks velsignelser tydeligt igennem¹³⁰. Han måtte da også meddele statsministeren, at grønlænderne stod fast på kommissionsbehandling, inden noget konkret sattes i værk, og landsfogderne kunne ikke gå mod denne tolkning af landsrådsresolutionen »uden at miste landsrådets og befolkningens tillid«¹³¹. Det afgjorde sagen for Hedtoft. Han telegraferede til Oldendow: »Efter Deres meddelelse om stemninger på Grønland umuligt at give Claus Sørensens mand tilladelse«¹³².

Eske Brun havde ellers lagt op til, at skibet med fryseriet kunne afgå med destination Tovqussaq med mulighed for omdirigering til Nepisat, såfremt sagen var gået i orden inden ankomsten til Grønland. Den mulig-

126. Som note 125. Det Grl. Fiskerikompagni A/S til Grønlands Styrelse 31/8 og 8/9 1948. E.H. er formentlig sekretær Erik Hesselbjerg.

127. Som note 125 telegr. Simony til statsministeren 1/9 1948.

128. Som note 125 telegr. til sydfogden 7/9 1948.

129. Grl. St. j.nr. 10.520/48 læg: køb af torsk og helleflynder. Gråt underlæg med dir.'s rejsepapirer: telegr. Hedtoft til Oldendow 13/9 1948.

130. Som note 129: møderef. Holsteinsborg 12/9 1948. Bl.a. svarede Oldendow, da han blev spurgt, om han troede, at Claus Sørensens foretagende ville være til gavn for grønlænderne, at når det var »statsministerens opfattelse, at det private initiativ på den ene eller anden måde ville blive til grønlændernes gavn, kunne direktøren selvfølgelig ikke tro andet.. som tjenestemand kunne han ikke udtale sig på anden måde end i overensstemmelse med ministerens ønske«.

131. Som note 129: tele Oldendow til Hedtoft 14/9 1948.

132. Som note 129: tele Hedtoft til Oldendow 15/9 1948.

hed var strøget i det afsendte telegram til landsfogden¹³³. Grunden hertil var at finde i den udtalelse, statsministeren sendte Grønlands Radio, hvori han redegjorde for afslaget til Claus Sørensen. Den sluttede: »det er en forudsætning for planerne om at lade det danske privatinitiativ få indpas i Grønland, at det sker i samvirke mellem Styrelsen og de grønlandske landsråd¹³⁴«.

Sagen skabte nogen bitterhed. Både landsråd, direktør og landsfoged Simony følte sig tilsidesat. Claus Sørensen-selskabet havde intetanende stukket hånden i en hvepserede, men det var praktiske folk, der ikke var mere chokeret, end de overvejede at udnytte de opståede vanskeligheder til at få lov til fjordfiskeri og adgang til grønlandsk arbejdskraft¹³⁵. Om Bruns og Hedtofts forbitrelse er der kun andres udsagn. Hedtoft havde spillet højt spil ved at forsøge at tvinge landsrådene, men han havde naturligvis ikke råd til en åben konflikt nu, hvor deres positive medvirken i kommissionen var en nødvendig betingelse for dens succes. Om han lastede andre end sig selv for at være kommet i den ubehagelige situation kan ikke afklares her. Oldendow tog sin afsked ved årsskiftet, officielt på grund af svigtende helbred, men han var som vist grundlæggende uenig i den nye politik og havde længe været uden afgørende indflydelse. Eske Brun blev ny direktør, mens ingen ny vicedirektør blev udnævnt.

Spørgsmålets behandling i kommissionen

Med nedsættelsen af grønlandskommissionen i november 1948 skulle spørgsmålet om indpasningen af dansk erhvervsliv, herunder fiskeri, i Grønland samordnes med alle de øvrige spørgsmål, der skulle behandles. Især skulle de danske erhvervsønsker tilpasses, så Hedtofts aftalte formel med landsrådene kunne opretholdes: privat initiativ under statskontrol. Arbejdet i kommissionen var delt mellem en hovedkommission på 16 medlemmer og i alt 9 underkommissioner med et vekslende antal medlemmer. Underkommission IV skulle tage sig af de økonomiske forhold, og den var afgjort den vigtigste. Ikke alene indgik hele hovedkommissio-

133. Grl.St. j.nr. 10.520/48 læg: fryseri og fryseskib. Tele 15/9 1948 til sydfogden med koncept af 14/9 1948.

134. Som note 133: tele af 18/9 1948 til Grønlands Radioavis med statsministerens udtalelse, og udkast til samme 16/9 1948.

135. Det Grønlandske Fiskerikompagni A/S's arkiv. Forhandlingsprotokol fra 27/9 1948. Nogen bitterhed var der dog. I arkivet hedder lægget: Forræderiet i 1948.

nen på nær kontorchef G. Hendriksen fra undervisningsministeriet i den, men det var også den største med 53 medlemmer i alt, herunder 11 personer repræsenterende danske erhvervsorganisationer og desuden fiskeskipper Chr. Venø, der øjensynlig kun repræsenterede sig selv. Direktør Claus Sørensen havde også fået sæde i den, officielt som repræsentant for Vestjysk Fiskeriforening¹³⁶, men sikkert nok så meget som fiskefryseekspert, hvilken behandlingsmetode dengang var en forholdsvis ny og lovende¹³⁷. Principielt kunne privat initiativ komme på tale inden for alle områder i det økonomiske liv: fangst, forædling, eksport, forsyning og den interne handel i Grønland. For grønlænderne, for danske med tjeneste i Grønland og for Styrelsen i København drejede det sig om at sætte grønlænderne i stand til at deltage i, senere overtage, økonomien i Grønland på privat basis. Problemet bestod for dem i at få det private danske erhvervsliv til at trække på samme hammel.

For det private danske erhvervsliv måtte det ifølge sagens natur gøres rentabelt at operere i Grønland, og problemet bestod her i at få sådanne vilkår, at det blev muligt. Kommissionens opgave var at finde en organisering, der kunne opfylde begge mål. Det skulle vise sig, at hvor der var konflikt mellem disse to hensyn, trak statens embedsmænd det længste strå. At det kunne bære igennem politisk viser, hvad der var hovedformålet med nyordningen: at udvikle Grønland til fordel for grønlænderne. De konkrete indretninger var midler hertil, ikke noget formål i sig selv.

Indledningstalerne på hovedkommissionens første møde var vage om det private initiativ. Alene grønlænderen Peter Nielsen fandt »spørgsmålet om indpas af dansk privat initiativ i Grønland ... en af kommissionens vigtigste opgaver.« Han lovede at hjælpe med til, »at der ved samarbejdet mellem den grønlandske befolkning og det private danske initiativ skabes mulighed for de bedst mulige økonomiske resultater for de danske og grønlandske erhvervsinteresser.« Særligt fremhævede han i den forbindelse en modernisering af fiskeriet. Det samlede resultat skulle være til »størst mulig gavn for Grønland og dermed for Danmark.«¹³⁸ Prioriteringen var ikke overraskende, og det private danske erhvervslivs rolle var utvetydig som hjælper for det grønlandske.

Hovedvægten i sekretariatets første udspil var lagt på at styrke det

136. G-50 bd. 1 s. 6-14.

137. Oprindelig var formanden for Vestjysk Fiskeriforening, Albert Nielsen, tiltænkt sædet iflg. listerne i kommissionens arkiv. Hvorfor udskiftningen var foretaget, fremgår ikke af arkivet. Claus Sørensen havde været formand i slutningen af 30'erne.

138. HK/ref. 1. 20/1 1949.

grønlandske fiskeri ved at gøre det til et egentligt havfiskeri, men der var ingen overvejelser om at lade danske fiskere lære dem det¹³⁹. Der var heller ikke på Underkommission IV's første møde megen omtale af privat initiativ. Under opregning af arbejdsopgaver nævnte Eske Brun det dog som en vigtig ting at drøfte, hvordan den danske indsats i produktionen kunne organiseres, så grønlænderne ikke blev udnyttet. Eksporten forestillede han sig fortsat på statslige hænder, ligeledes forsyningen, hvor der dog gerne måtte findes udveje for at få grønlænderne med i den interne fordeling. Den åbne uafklarede situation fremgik også af indlægget fra handelsministeriets repræsentant, afdelingschef P. Villadsen. Han pegede på nødvendigheden af virksomhedsregistrering, »hvis man gik over til at lade private virksomheder etablere sig«, og på behovet for et grønlandsk pengeinstitut, »hvis handelen delvis gik på private hænder¹⁴⁰«. Nogen synderlig optagethed af eventuel privat dansk virksomhed i Grønland kan der altså ikke spores i disse første oplæg fra statens repræsentanter i kommissionen. Muligheden blev nævnt, for det indgik som en opgave at tage stilling til det, men mere var det ikke.

På det næste møde i Underkommissionen blev der nedsat 2 arbejdsudvalg. Ét, der skulle beskæftige sig med fiskeriet, og ét, der skulle tage sig af forsyningstjenesten¹⁴¹. Der syntes ikke at have været den store uenighed om forsyningstjeneste og den grønlandske fåreavl, for udarbejdelsen af betænkningerne herom skred hurtigt frem. I slutningen af maj var arbejdsudvalgene færdige¹⁴², og udkastene blev godkendt i under- og hovedkommission i begyndelsen af juli 1949¹⁴³. Det skyldtes nok, at der her ikke var modsat rettede interesser til stede.

Fåreavlsbetænkningen var praktisk taget identisk med sekretariatets udkast¹⁴⁴, også den henkastede bemærkning om, at det jo tidligere havde været drøftet, om det ikke var en god idé at udsende en vestjysk landbruger som praktisk foregangsmand for den grønlandske fåreavl. Det ville man da stadigvæk gå ind for¹⁴⁵. Derved var pendulet svinget hele vejen tilbage igen. Muligheden var som tidligere nævnt blevet til i 1929 på

139. UK IV/dok. 1. især s. 23.

140. UK IV/ref. 1. 25/2 1949 (Understregningerne er mine).

141. UK II/ref. 2. 2/3 1949. Fra disse arbejdsudvalg foreligger ingen mødereferater, så udviklingen i synspunkter må udledes af de arbejdsrapporter, der blev forelagt og diskuteret i under- og hovedkommission.

142. HK/ref. 5. 31/5 1949.

143. UK IV/ref. 3. 7/7 1949; HK/ref. 7. 12/7 1949.

144. UK IV/læg 10; G-50 bd. 5, I s. 124-38.

145. G-50 bd. 5, I s. 137.

Grønlandsudvalgets initiativ, men forblevet uudnyttet på grund af grønlandernes modstand og Styrelsens tøven. Den var blevet udtrykkeligt undsagt i 1946-betænkningen, men åbnet igen af landsrådet samme år. De enkelte konkrete ansøgninger, der havde været 1946-48, var løbet ud i sandet, og de havde heller ikke været fra egentlige danske fåreavlere, men fra tidligere pelsjægere på Østkysten, der ville til Grønland igen. Dansk fåreavl som sådan havde ikke meldt sin interesse.

Samme lette gang fik arbejdet med spørgsmålet om forsyning og afsætning i Grønland. Sekretariatet lagde ud med at mene, at »en fuldstændig fri forsyningstjeneste næppe [ville] ... kunne gennemføres.« Men der kunne måske nok blive plads til »private grønlandere eller private grønlandske andelsforetagender« på et eller flere områder. På samme måde forudså man »en vis plads til det private initiativ« i den interne omsætning¹⁴⁶. Denne tankegang gik uændret igennem drøftelserne og de 4 betækningsudkast. Halfdan Hendriksens principielle indvending om, at der var »lagt mere vægt på kooperative foretagender end på enkeltmandsvirksomhed«, fik kun den effekt, at disse to muligheder for grønlandsk overtagelse af detailhandelen i den endelige betænkning blev nævnt sideordnet¹⁴⁷. Som i tilfældet med fåreavlen var der heller ikke her noget dansk erhverv, der var involveret på det konkrete plan. Det var derimod i fiskerispørgsmålet, omkring hvilket hovedslaget kom til at stå.

Eske Brun leverede det første udspil. På fiskeriudvalgsmødet den 29. april forelagde han en plan for den private kapitals indslag i det grønlandske erhvervsliv¹⁴⁸. Som naturligt var, blev udgangspunktet et samlet dansk-grønlandsk selskab, som Hedtoft havde talt om det i 1948. Dette selskab skulle ikke selv drive virksomhed, men træde i forbindelse med private, der f.eks. ville oprette en filetfabrik. Forbindelsen skulle bestå i at eje 50% af sådanne virksomheders aktiekapital og desuden virke som salgsorganisation for de enkelte selskaber, eventuelt varetage deres administration samt transporten til og fra Grønland. Det centrale selskab skulle enten (helst) være et aktieselskab med halv statslig deltagelse, eller udelukkende finansieres af statskassen. Det grønlandske indslag i selskabet skulle dels være ved køb af de private aktier og dels ved at besætte nogle af de statslige generalforsamlingspladser med grønlandere. Selskabet havde ikke frit slag for sin virksomhed. Det skulle sørge for udbytte-

146. UK IV/dok. 1. s. 25.

147. UK IV/forsyningsudvalget dok. 1; UK IV/læg 19-22 (betækningsudkast); UK IV/ref. 3. 7/7 1949; HK/ref. 7. 12/7 1949; G-50 5, I s. 71f.

148. Et 2 siders referat med planens hovedpunkter findes i UK IV/læg 9 som 7. dokument.

begrænsning og konjunkturudligning ved i gode tider at oparbejde en reservefond til brug i dårlige tider; det skulle søge at fremme andelstanken blandt grønlanderne, og det skulle sørge for, at de enkelte selskaber betalte fiskerne ens priser for fiskene, en pris som centralorganisationen skulle fastsætte.

Der var således ret stramme bånd på den private kapital. Som sagen var lagt op, var politikken ikke til at skelne fra den, Grønlands Styrelse i forvejen førte. Blot skulle der nu åbnes mulighed for privat kapital, men den skulle medvirke efter den kendte model fra Kryolitselskabet med halvdelen; selv detaljen med bestyrelsesformand valgt af de statslige aktier som i Kryolitselskabet fandt udtryk i akterne¹⁴⁹.

Begrundelserne for at inddrage den private kapital fremgik af et andet dokument, der med flere detaljer fremlagde samme plan¹⁵⁰. Disse begrundelser, der i øvrigt gik uændret ind i den endelige betænkning på uvæsentlige undtagelser nær, var på den ene side, at da Grønlands Styrelse næppe var egnet til hurtigt og effektivt at modernisere den grønlandske økonomi, og da privat dansk erhvervsliv selv havde vist interesse, måtte man give adgang for at få tilført landet teknisk og kommerciel sagkundskab, hvis virke også kunne være en læreproces for den grønlandske befolkning. På den anden side var der hensynet til denne befolkning. Det måtte sikres, at den ikke blev ladt i stikken i lavkonjunkturer. Den måtte sikres mod en lokalmonopolistisk udnyttelse, og den måtte sikres mulighed for efterhånden selv at tage mere del i produktion og afsætning. Formålet var nemlig »at hæve levestandarden i Grønland, så vidt muligt ved befolkningens egen indsats, og at bringe det grønlandske samfund på linie med andre moderne samfund.«¹⁵¹

Det var begrundelsen for central salgsorganisation og konjunkturudligning. At denne principielt skulle finansieres af den grønlandske økonomi

149. Grl.St. j.nr. 10.058/49, 6. dokument. Udkast til lovbestemmelser for »Aktieselskabet det dansk-grønlandske erhvervskompagni« (beg. af maj 1949).

150. Grønlandskommissionen. Underkommission IV. Overvejelser vedr. den private danske kapitals indslag i det grønlandske erhvervsliv. (UK IV/læg 7). Dokumenterne i kommissionens arkiv er kun undtagelsesvis dateret. Når dette læg af mig placeres efter fiskeriudvalgsmødet den 29/4 og før underkommissionens møde den 13/7, baseres det på, at det indeholder et forslag om, at danske og færøske fiskere i Grønland skulle forpligtes til at afsætte deres produktion til den centrale salgsorganisation, hvilket iflg. UK IV/læg 9,7 var en tanke, der blev bragt frem i udvalgsmødet den 29/4. For placering før 13/7 taler, at lægget stadig forestiller sig hovedselskabet som et aktieselskab med halv privat kapital. Det var en tanke, som formandsskabet syntes at have forladt efter dette møde.

151. UK IV/læg 7 s. 2-4.

selv, herunder eventuelt deltagende danske, blev der i de senere forhandlinger fremført 2 argumenter for. Det ene fandt plads i betænkningen og lød: for ikke at »stille det danske samfund over for krav om væsentlig økonomiske støtte«. Det havde især formanden H.H. Koch gentagne gange ført frem, idet han frygtede, at danske skatteydere ville finde det urimeligt oven i de øvrige store udviklingsbeløb til Grønland¹⁵². Det andet var Eske Bruns opfattelse af, at en dansk forsørgelse af grønlænderne i lavkonjunkturer ville koste dem for meget i selvagtelse og hæmme deres udvikling til økonomisk selvstændighed¹⁵³. Det var opfattelser, 'formandsskabet' stod fast på under de videre forhandlinger.

Straks på det første møde i underkommissionen, hvor betækningsudkastet blev diskuteret¹⁵⁴, blev der røkket kraftigt ved den foreslåede organisation af hovedselskabet. Med den ringe udsigt til udbytte ville private nok slet ikke være interesseret i at deltage i finansieringen, mente Halfdan Hendriksen, ja, Ebbe Groes kunne slet ikke se, at den private kapital skulle med på det plan. Konjunkturudligning var ikke en privatøkonomisk opgave, og erhvervsinvesteringer på lånebasis knap nok heller. Og Fr. Grünfeld (finansministeriet) tilføjede, at hvis der ikke kom privat kapital i hovedselskabet, kunne man lige så godt lade KGH forestå afsætningen som hidtil og overlade investeringsopgaverne til den grønlandske erhvervslånefond, som man havde foreslået oprettet til finansiering af grønlændernes erhverv og husbyggeri. Den skulle alene staten skyde penge i. Nogen afgørelse kom man ikke frem til, og det blev besluttet at tage afsnittet op igen efter rejsen til Grønland¹⁵⁵.

Efter rejsen lavede formandsskabet et nyt udspil. De generelle betragtninger om og forslag til økonomien i Grønland blev samlet i et særligt afsnit, der skulle bringes forrest i de økonomiske betænkninger¹⁵⁶, og de specielle forslag om privat kapitals indslag var blevet skrevet om efter diskussionen den 13/7 og havde nu overskriften: Organiseringen af det grønlandske erhvervsliv¹⁵⁷. I dette afsnit var nu hovedselskabet væk. Den fornødne investeringskapital skulle komme fra den grønlandske erhvervslånefond, der enten helt skulle finansieres af staten eller have

152. G-50, 5, I s. 39; HK/ref. 12, 29/11 1949 s. 2, 5 og 14.

153. UK IV/ref. 5, 8/11 1949.

154. UK IV/læg 18.

155. UK IV/ref. 4, 13/7 1949. Rejsen fandt sted 20/7-21/8 1949 med deltagelse af nogle af kommissionsmedlemmerne.

156. HK/dok. 10. Udkast til redegørelse for den økonomiske politik i Grønland.

157. UK IV/læg 6.

private midler også, men det sidste så man ingen særlig grund til¹⁵⁸. Den centrale salgsorganisation skulle indtil videre varetages af KGH.

Dette udspil fra formandsskabet må siges at være likvideringen af det fra foråret 1948 i debatten indførte dansk-grønlandske kompagni, der med halvt statslig og halvt privat kapital skulle have forestået alt erhvervsliv i Grønland.

Til den private kapital stod nu tilbage den direkte deltagelse i grønlandsk erhverv, men dens talsmænd havde ikke opgivet bestræbelserne for at få bedre vilkår herfor, end formandsskabets oplæg tilstod. På underkommissionens møde den 8. november 1949 efterlyste Halfdan Hendriksen det gamle forslag om det dansk-grønlandske kompagni og var desuden ikke tilfreds med den måde, det private initiativs skadelige virkninger skulle begrænses på. At det skulle begrænses, var han enig i; han troede dog ikke, at de private virksomheder ville gå ind i den form for statskontrol med eksportafgifter og statsfastsatte mindstepriser for de grønlandske råvarer. Heri var H.L. Jacobsen, Grosserer-Societetet, enig. På en diskussion om det private initiativs gode og dårlige sider kørte man fast, men fortsatte på et nyt møde den 18. november. For en sikkerheds skyld havde sekretariatet i et nyt dokument udførligt argumenteret mod det af Halfdan Hendriksen genrejste dansk-grønlandske kompagni¹⁵⁹. Hendriksen deltog ikke i mødet, så det blev i stedet konjunkturudligningen, der blev hovedtemaet. Claus Sørensen fremlagde sine i skrivelse af 16. november udarbejdede synspunkter om, at konjunkturudligning var godt nok for grønlandske fiskere, men man fik ikke danske og færøske fiskere til at sælge under markedsprisen. Derfor foreslog han fri prisdannelse i afsætningen, men en tvangsopsparing hos de grønlandske producenter¹⁶⁰. Men her stod Eske Brun fast på, at alle, der producerede i Grønland, skulle bidrage til fonden, og han blev kraftigt støttet af Victor Gram (S) og Oluf Steen (Rad. Venstre). Det skulle være prisen for at få lov at deltage¹⁶¹.

Enighed om betænkningen blev der ikke, og i den tilstand gik materialet til behandling i hovedkommissionen den 29. november. På dette møde blev konjunkturfonden igen hovedtemaet. Halfdan Hendriksen var nu

158. Samme s. 1. Denne mulighed fulgte med over i den endelige betænkning, men nævnes ikke i den endelige lov, heller ikke i bemærkninger til den.

159. UK IV/dok. 3.

160. Det skriftlige forslag vedlagt mødereferatet.

161. UK IV/ref. 6, 18/11 1949. I næsten uændret form optrykt i Grønlandsposten 16/12 1949 s. 240f.

villig til at bøje sig for flertallets mening og droppe det dansk-grønlandske kompagni, men en konjunkturfond, der skulle omfatte andre end grønlandske fiskere, kunne han derimod ikke gå med til. På det punkt kunne en mindretalsudtalelse komme til at foreligge.

Betænelighederne hos Claus Sørensen og Halfdan Hendriksen syntes at have gjort indtryk på de deltagende grønlandere. Hidtil var de kun gået ind i debatten den 8. november i underkommissionen. Dér havde de haft indvendinger mod den centrale salgsorganisation, der forekom dem at være et nyt monopol (Kr. Lyng), som de hidtil havde haft uheldige erfaringer med (J. Chemnitz). Det lykkedes Peter Nielsen både at erklære stor tillid til det private initiativ, som »fuldtud« skulle gennemføres i Grønland og minde om, at det jo ikke skulle være en ukontrolleret adgang.

Til mødet den 29. november i hovedkommissionen havde grønlænderne forberedt skriftlige indlæg. Peter Nielsen erklærede i en længere redegørelse sin tilslutning til det nu foreliggende udkast, herunder den centrale salgsorganisation og konjunkturudligningsfonden. Men da der havde været modstand herimod, ville han gøre sin endelige accept afhængig af, om det private danske initiativ kunne gå ind for forslaget. Gerhard Egede var også betænkelig ved, at konjunkturudligningen skulle gælde fuldt ud for danske fiskere, selv om den var et gode for de grønlandske. Den cirkel, som Egede søgte at finde kvadraturen på, var: de grønlandske fiskere skulle have nogenlunde samme vilkår som deres rigsdanske kolleger, der igen i Grønland skulle have nogenlunde samme vilkår som i Danmark¹⁶². Grønlandernes kraftige bestræbelse på at få det private initiativ med var alligevel ikke nok til at bære Halfdan Hendriksens og Claus Sørensens synspunkter igennem. Ingen kunne jo garantere en privat dansk indsats på forhånd, og man kunne ikke forhandle sig til lighed mellem de natur- og samfundsmæssige forskelle mellem Grønland og Danmark. Grønlandernes indlæg gav dog senere i debatten Henriksen lejlighed til at fremhæve, at hans bemærkninger var fremsat ikke af hensyn til danske interesser, men for ikke at skade grønlandernes¹⁶³. Man kom ikke videre. På næste møde accepterede Halfdan Hendriksen en af formanden H.H. Kock og departementschef Andreas Møller udformet tilføjelse om, at hvis ordningen viste sig at stille sig hindrende i vejen for

162. HK/ref. 12, 29/11 1949 s. 6-12.

163. Samme s. 14.

danske og færøske fiskeres deltagelse, måtte spørgsmålet tages op igen¹⁶⁴.

Med dette var der kun finpudsningen af betænkningen tilbage. Hverken den eller rigsdagsbehandlingen bragte ændringer i ordningen. Ingen beklagede de vilkår, den danske private kapital havde fået, ja, den eneste kommentar desangående var kommunisternes modsatte holdning. De talte om prisgivning af grønlænderne til »kapitalismens udbytning«¹⁶⁵.

Resultat og konklusioner

Nyordningen af 1950, som udtrykt i betænkningen og de vedtagne love i foråret 1950, gav adgang for privat dansk kapital til at operere i Grønland, men ikke på de vilkår, visse kredse oprindeligt havde ønsket.

På de områder, hvor der var et monopol at bryde, havde danske private interesser ikke meldt sig overalt. Hverken inden for sælfangst, fåreavl eller forsyningstjeneste havde nogen stået på spring for at komme til. Forsyningsmonopolet blev alligevel foreslået delvis ophævet, så det blev muligt for private grønlændere at overtage KGH's butikker og i så fald også få lov til at importere uden om KGH, dog ikke de vigtigste næringsmidler¹⁶⁶. Den relevante lovgivning skelnede dog ikke mellem grønlændere og danske. Berettiget til at importere varer til Grønland var enhver til eget forbrug og »personer med næringsadkomst til at drive handel i Grønland«¹⁶⁷. For at få en sådan næringsadkomst skulle man blot have dansk statsborgerskab og have boet i Grønland i 6 måneder. Det sidste blev der dog skabt dispensationsmuligheder for, men det var af hensyn til grønlændere, der just hjemvendt fra Danmark med en uddannelse gerne ville i gang som selvstændige¹⁶⁸.

Udsendte danske kom i den følgende tid til at udnytte den således skabte adgang i stort omfang, også inden for håndværk og servicefag, men som vist i det foranstående havde det ikke været hensigten hverken

164. HK/ref. 13, 8/12 1949; tilføjelsen, forunderligt nok, arkiveret ved HK/dok. 9; G-50 bd. 5, I s. 39.

165. RT FF 1949/50 3. maj sp. 4047. Hvornår og hvorfor kommunisterne havde skiftet fra Aksel Lasens velvillige holdning i februar 1948, har der ikke været materiale til at klarlægge her.

166. G-50 bd. 5, I s. 62, 72f.

167. Bemærkn. til § 16 i lovforslag om udøvelse af erhverv i Grønland, RTA 1949/50 sp. 5587.

168. Bemærkn. til samme lovs § 12 sp. 5585.

hos kommission, regering eller rigsdag i 1950, og heller ikke resultat af noget pres fra dansk erhvervslivs side.

Et andet billede tegnede sig omkring grønlandsk fiskeri og fiskeforædlingsindustri. Der var det bestemt hensigten at lede dansk foretagsomhed og kapital ind med det udtrykkelige formål »at udvikle det grønlandske erhvervsliv til gavn for det grønlandske samfund ... [og ikke] at skabe nye erhvervsmuligheder for den private danske kapital«¹⁶⁹. Som vist foran var det især, men ikke udelukkende, Eske Brun, der havde holdt den fane højt igennem forhandlingerne. Til udviklingen af det grønlandske erhvervsliv blev der særligt set hen til de mindre selvstændige danske og færøske fiskere, da »de arbejdede under samme tekniske og økonomiske vilkår, som man nærer ønske om at føre grønlænderne frem til«¹⁷⁰. Vilkårene blev for så vidt de samme for grønlændere og danske som alle lovenes begrænsninger alene gik på statsborgerskab, der jo var det samme og også inkluderede færingerne, og på fast bopæl i Grønland. Disse samme vilkår indebar, at alle skulle afsætte produktionen til den centrale salgsorganisation og deltage i finansieringen af konjunkturudligningen. Der blev også muligheder for med fast bopæl i Danmark eller Færøerne at deltage i fiskeriet i de indre grønlandske farvande, men så skulle der søges licens, hvis tilståelse skulle være afhængig af, at indtil halvdelen af bådenes bemanning skulle være grønlændere¹⁷¹.

Disse vilkår lå langt fra esbjergfiskernes oprindelige krav om frit fiskeri ved Grønland og langt fra Arups koncessionerede selskab. Derimod lå de tæt på, hvad grønlændere og danske i Grønland havde villet siden krigen: en tilkaldelse af privat dansk erhvervsliv under statskontrol for at lære grønlænderne moderne privat virksomhed. Det var også blevet Styrelsens politik, da Eske Brun reelt var blevet dens ledende kraft efter regeringsskiftet i november 1947.

I kommissionen var presset fra det private danske erhvervsliv for at få friere vilkår behersket, men det havde jo heller ikke nogle eksisterende konkrete interesser at forsvare, og da dansk fiskeri ikke blev så trængt i hjemlige farvande som frygtet, var det ganske forståeligt, at erhvervslivets repræsentanter førte en så tilbagetrukket tilværelse i kommissionen. Deres mødedeltagelse var af alle grupper mindst, og når de tog ordet, var det oftest i detaljer om deres egen branche. Fiskerirepræsentanterne var ikke nogen egentlig undtagelse herfra. Chr. Venø deltog kun i et enkelt

169. G-50 bd. 5, I s. 37.

170. Samme s. 38.

171. Samme s. 95.

møde i marts 1949, idet han opholdt sig i Grønland maj 1949 – maj 1950¹⁷². Niels Bjerregaard, Dansk Fiskeriforening, deltog ligeledes kun i et enkelt møde. Ingen af dem blandede sig i debatten. Ud over det møde, der er refereret foran, og hvor Claus Sørensen tog ordet, deltog han kun i et mere. Det er dog sandsynligt, at de herrer havde været noget mere aktive i fiskeriudvalget, der syntes at have holdt sine møder april-juni 1949, men derfra findes ingen referater.

Man kunne forestille sig, at der på trods af erhvervslivets lave profil i kommissionen kunne have været en betydelig interesse fra individuelle private, der på egen hånd søgte at komme til i Grønland. Kommissionens arkiv rummer ingen sådanne henvendelser, og en gennemgang af Styrelsens journaler 1949 bragte kun få for dagen, der hver for sig opløser sig i individuelle særtilfælde: En af Venøs motormænd ville gerne nedsætte sig som fåreavler. Det fik han lov til, men havde forinden gjort sig så uundværlig som mekaniker, at han overtaltes til at blive ved med det. En fiskeeksportør ville oprette tørreri i Godthåbsfjorden, men henvistes til at afvente kommissionens betænkning¹⁷³. En noget større interesse var der for at drive virksomhed i Færingehavn. I 1949 opregnedes 5, der havde fået tilladelse, men det kunne gøres inden for den eksisterende lovgivning, da Færingehavn kun betjente det fiskeri, der foregik i internationalt farvand¹⁷⁴.

For sit eget vedkommende var det private danske erhvervsliv rimeligvis interesseret i de opgaver, der fulgte med den statslige udbygning af Grønland, som nyordningen i høj grad lagde op til. Men udbygningen kunne have været iværksat under et hvilket som helst økonomisk system. Samme erhvervsliv var rimeligvis også interesseret i at få indført en friere økonomi i Grønland, al den stund det ville være en bekræftelse på det hjemlige systems generelle egnethed. Kun i den forstand kan man tale om, at nyordningen tjente private danske erhvervsinteresser.

Den beskedne rolle dansk erhvervsliv spillede i kommissionen og de begrænsninger i dets frie udfoldelse, som nyordningen faktisk indebar, gør det dog rimeligere at tolke denne som en begrænset imødekommelse af danske fiskeriinteresser, fordi det kunne tjene udviklingsplanerne for Grønland, end at tolke disse som tilvejebragt for at imødekomme danske erhvervsinteresser.

Som afgørende faktorer må man nok hellere pege på den omstændig-

172. GP 16/5 1949; Berlingske Tidende 24/5 1950.

173. Grl.St. j.nr. 11.829/49. J.nr. 11.830/49.

174. Grl.St. j.nr. 10.521/48. Notat af 14/6 1949.

hed, at fremtrædende grønlandere, efterhånden et flertal i landsrådene, fandt tiden inde til for Grønlands skyld at indløse en gammel dansk kolonipolitisk målsætning, formuleret i 1921 og ofte gentaget: »grønlandernes udvikling til selvstændighed, det vil sige en sådan modenhed i moralsk og økonomisk henseende, at de kan blive i stand til at leve i fri forbindelse med den øvrige verden, når landets nuværende afsondrings-tilstand engang i fremtiden ophører¹⁷⁵«. For tilvejebringelsen af den grønlandske opfattelse spillede vurderingen hos fremtrædende danske i Grønland om, at det både var ønskeligt og muligt, givetvis en væsentlig rolle, ligesom deres engagement for sagen syntes at have været stærkt fremmende for dens sejrsgang i Danmark. Især Eske Brun må man pege på i den forbindelse.

En afgørende forudsætning for gennemførelsen var naturligvis, at regering og rigsdag lod sig overbevise. Hvad der oprindeligt havde været Hedtofts inspiration til at tage sagen op, har der ikke været materiale til at belyse nærmere. Måske kan man tage ham på ordet: løsningen af en stor national opgave. Dens heldige gennemførelse kunne vel påregnes at kunne omsættes i politiske gevinster i ind- og udland. Bag alle begrundelser lå det faktum, at Grønland havde klaret sig igennem krigen uden forbindelse med Danmark. Efter krigen var der en udbredt mistro til amerikanernes reelle hensigter i Grønland, hvor de ikke gjorde mine til at opgive baserne¹⁷⁶, og foran lå en usikker fremtid, der netop i slutningen af 1940'erne så ud til at kunne udvikle sig dramatisk.

Foruden de internt danske og grønlandske var der således også gode udenrigspolitiske grunde til at knytte Grønland fastere til Danmark, og det var vel til syvende og sidst det overordnede formål med nyordningen.

175. Betænkning 1921 s. 15.

176. Jf. Niels Amstrup: Grønland i det amerikansk-danske forhold 1945-48.

Anvendt materiale

Forkortelser

	Arkiver
ABA	Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Enghaveplads, København
	Hedtofts arkiv:
	Manus til radioudtalelse 30/1-48 (kasse 1)
	Manus til radioudtalelse 17/9-48 (kasse 30)
	Telegramkorrespondance med Grønland sep. 1948 (kasse 31)
	Danmarks Havfiskeriforening, Esbjerg
	Bestyrelsesprotokol fra Vestjysk Fiskeriforening
	Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg
	A/S Claus Sørensen's arkiv
	sag nr. 4845 »Forræderiet i 1948«
	Rigsarkivet, Rigsdagsgården, København
	Statsministeriet
	Grønlandskommissionen af 29/11 1948
	Hovedkommissionen
HK/ref.	Mødereferater
HK/dok.	Dokumenter
	Andre bilag
	Underkommission IV
UK IV/ref.	Mødereferater
UK IV/dok.	Dokumenter
	Andre bilag
Grl.St.	Grønlands Styrelse
j.nr.	Journalsager 1941-49
	(Brevjournalen i Ministeriet for Grønland)
Grl.udv.	Rigsdagens Grønlandsudvalgs arkiv, Christiansborg
	Mødeprotokol 1942-45
	Mødeprotokol 1946
	Mødeprotokol 1947-56
	Bilagsbind til protokol 1946, heri
	Eske Brun: Rapport af 12. maj 1945
	Eske Brun: Memorandum sommeren 1945

Litteratur

(Normalt henvist til med forfatternavn, ellers som angivet i margen)

Forkortelser

	Amstrup, Niels: Grønland i det amerikansk-danske forhold 1945-48. (Studier i dansk udenrigspolitik, tilegnet Erling Bjøl. Århus 1978 s. 155-98)
	Arup, Niels: Vor grønlandske politik I-II. (Verdens Gang, 5. årg. nr. 10, nov. 1951 s. 375-79; 6. årg. nr. 3, marts 1952 s. 85-89)
A/G	Atuagadliutit/Grønlandsposten

- Beck, Axel: Nakorsak, læge på indlandsisen. Kbh. 1946
- Betænkning 1921 Betænkning afgivet af det i december måned 1920 nedsatte udvalg til drøftelse af de grønlandske anliggender. Kbh. 1921
- B-46 Betænkning afgivet den 12. juni 1946 af Rigsdagens Grønlandsudvalg i forening med en af de grønlandske landsråd valgt delegation og repræsentanter for Grønlands Styrelse. Kbh. 1946.
- Brun, Eske: Vort Monopol i Grønland. (Fremtiden årg. 1 nr. 8, maj 1946 s. 26-29)
- Brun, Eske: Det altoverskyggende Grønlandsproblem: en tidssvarende økonomi. (Frit Danmark 1947/48 nr. 5 dec. 1947 s. 5-7)
- Dagspressen (via udklipssamlingen på Arktisk Institut, Charlottenlund, og den komplette samling på Statsbiblioteket i Århus)
- Dansk Fiskeritidende 1945-50
- Fiskeridirektoratet (udg.): Årbog for den danske fiskerflåde, 1935-50
- GAS Den grønlandske Selskabs årsskrift 1945-50
- LR- De grønlandske landsråds forhandlinger (i Beretninger og Kundgørelser vedr. Grønlands Styrelse) 1945-48
- G-50 Grønlandskommissionens betænkning 1-6, Kbh. 1950
- GP Grønlandsposten 1945-50
- Harder, Kirsten: De dansk-færøske forhold 1945-48. Odense 1979
- Højlund, Niels: Krise uden Alternativ. Kbh. 1972
- Johansen, Ove: Om rammerne for Studiet af den grønlandske udvikling siden 1945. (Politica 10. årg. nr. 3 1978 s. 124-47)
- Jørgensen, Jørgen: Nordafar A/S. (Tidsskr. Grønland 1957 s. 330-39)
- Lov om Fangst, Fiskeri og Jagt i de grønlandske Farvande m.v. af 1. April 1925
- Lov om Grønlands Styrelse af 18. April 1925
- Lov om Den Kgl. grønlandske Handel af 27. maj 1950
- Lov om en grønlandsk erhvervslånefond af 27. maj 1950
- Mattox, W.G.: Fishing in West Greenland 1910-66. The development of a new native industri. (Medd. om Grønland bd. 197, 1, 1973)
- Oldendow, Knud: Tilstandene i Grønland 1946, Kbh. 1947
- RT Rigsdagstidende
- RTFF Folketingets forhandlinger
- RTA, -B, -C Tillæg A, B, C
- Spanner, Søren: Færøfiskeriet ved Grønland i 1920'erne. (Utrykt speciale ved Historisk Institut, Aarhus Universitet, 1982)
- Sveistrup, P.P.: Economic Principles of the Greenland Administration before 1947. (Medd. om Grønland bd. 150, 1, Kbh. 1949)
- Sveistrup, P.P. og Sune Dalgaard: Det danske Styre af Grønland 1825-50. (Medd. om Grønland bd. 145,1, Kbh. 1945)

Sørensen, Axel Kjær: Ophævelsen af Grønlands kolonistatus – et grønlandsk krav? (Historie ny række XII, 1-2, 1977 s. 159-90)

Sørensen, Axel Kjær: Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt. Kbh. 1983

Sørensen, Claus: Erindringer bd. IV. Esbjerg 1975

Vestjysk Fiskeritidende 1945-50

Viemose, Jørgen: Dansk kolonipolitik i Grønland. Kbh. 1977.

Vinding, Ole: Grønland 1945. Kbh. 1946